AQUILA

Túllépés

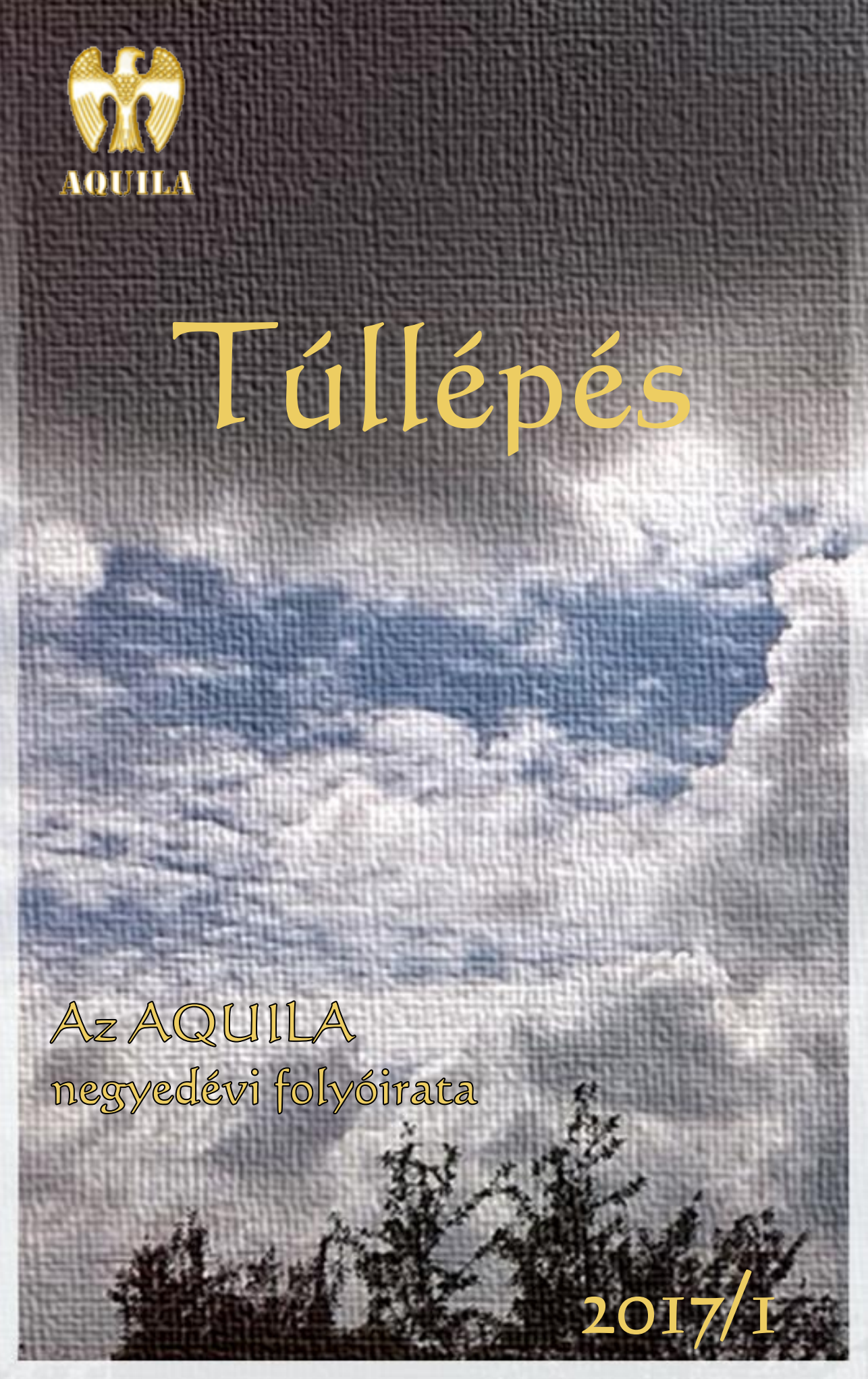

Az AQUILA
negyedévi folyóirata

2017/1

TÚLLÉPÉS

4. évfolyam 1. szám
Megjelent: 2017. február 1.

Az AQUILA katolikus közösség negyedévi folyóirata

A kizárólagos materiális gondolkodáson túllépve: lelkiség, spirituális kultúra – filozófiai, teológiai, pszichológiai, szociológiai, művészeti és egyéb tudományos megközelítésben.

Megjelenési gyakorisága: Negyedévi folyóirat
A folyóirat régi példányai az archívumban megtalálhatók.

Nemzetközi azonosítószám: HU ISSN 2064-7700

A Túllépés bankszámlaszáma: UNI-CREDIT bank
10918001-00000038-58540003

Alapítás ideje: 2014. július 1.

Tartalom

Kedves Olvasóink! 4

A hívők hitének minőségi változatai 6
Az isteni kohóról, a kereszténység lényegéről, a szentség fogalmáról, az imádság hogyanjáról, és ezekkel szemben a farizeusi önmegelégedettség veszélyeiről ad képet Pável Márta katolikus hittanár abból a célból, hogy felrázza a mai kor kereszténye it.

A gnoszticizmus hatása a dogmatikára 12
Ebben a cikkben összegyűjtött a szerző információkat magáról a gnoszticizmusról abból a célból, hogy lássuk a dogmatikára kifejtett hatását, és elgondolkozzunk azon, hogy modern szemmel milyen új reflexiókat igényelne ez a téma.

Platón művészetfelfogása *Állam* című művében 43
Jelen dolgozat két részből áll. Az első az Állam X. könyvében a művészetekről írottak értelmezése. A második az őrök nevelésének művészetekre vonatkozó egyes részeinek elemzése. Az írás célja az, hogy Platón művészetfelfogása kapcsán elgondolkodjunk a művészet és az igazság kapcsolatáról.

Impresszum 52

Kedves Olvasóink!

Szeretettel köszöntjük Önöket, s reméljük, hogy sok, kellemes, gondolkodással töltött időt szerzünk Önöknek, és idővel egyre több olvasónk lesz.

Miért indítottuk el ezt az eleinte negyedévente (majd terveink szerint sűrűbben) megjelenő elektronikus kiadványunkat?

Az ok a kiadó AQUILA Közösség lelkiségéből fakad. Mi 25 éve katolikus közösség vagyunk, mely eddig sokféle működési formát is létrehozott, és fenn is tart.

Ami a cikkek tartalmára vonatkoztatott igényünk: újszerű, valós értéket hordozó gondolkodás jellemezze, és csakis a végső igazsághoz közelítő, kereső elképzelés érvényesüljön.

Keressük a spirituálisan is korrekt, univerzális szintet jobban megközelítő, teljes körű tudományos gondolkodást, nyitottságot, bátorságot, hogy minél jobban megismerhessük az embert, a földi létet és az univerzumot.

Célunk az emberi kultúra, a tudományos élet kitágított gondolkodás felé való rehabilitációja. Joseph Ratzinger szavaival élve: *„Senki sem állíthatja azt, hogy ő a szó igazi értelmében „tudja", hogy Isten nem létezik. De felállíthatja azt a hipotézist, hogy nem létezik, s ebből a tételből próbálhatja megmagyarázni az univerzumot." (Krisztusra tekintve)* Mi azt látjuk, hogy a jelenlegi tudományos élet megnyilvánulásai szinte csak földies, materiális szempontból próbálják megérteni, megélni a világot. Az így (meg)magyarázott földi világ jelenségei nagyon sok esetben – jelenleg még felmérhetetlenül, vagy be nem vallottan – téves következtetésekre vezethetnek. Pl. A világ keletkezésének módja, oka. Vagy az ember megjelenésének ideje, hogy miből és hogyan alakult ki, más bolygókon, más életek keresése, a kizárólagosan szén alapú gondolkodás is nagy hiba stb.

Az AQUILA feladatának tekinti az emberi felfogás horizontjának a felfoghatóság határáig való tágítását, amit szerintünk folyamatosan feszegetni, nyújtani, bővíteni lehet.

K. Jaspers gondolatai: *Az egzisztenciális embernek mindig úton kell lennie, nem merevedhet meg dogmatikus igazságokban (...) mindig nyitva kell állnia és tanulékonynak kell maradnia, készen arra, hogy megvitassa az ellenkező álláspontot, mindig tudatában annak, hogy a vándorló embernek nincs végleges igazsága.* Nyíri T.: Filozófiatörténet (1983), 14.2.2. fej., 446.o.

A TÚLLÉPÉS kiadvány a kedves Olvasóktól az elmélyült olvasást várja. Az AQUILA nyitott minden újat hordozó elmére, elfogadjuk és közöljük a beadott cikkeket, ha a Szerkesztő Bizottságunk jóváhagyja.

Kedves Olvasóink!

Minket Istenen kívül senki sem működtet, és szabadok vagyunk mindenféle földi érdektől, nem fogjuk sem politikai, sem semmiféle más érdekből cenzúrázni a beadott cikkeket. A közlés legfontosabb kritériuma elsősorban az, hogy a fenti szellemben íródott-e a mondandója, megfelel-e ennek a kitágított horizontnak, fogalmazása és mondandója tekintetében megfelelően igényes-e, hordoz-e logikát, újszerű gondolkodást. Nem számít a szerző vallási és politikai hovatartozása, ha nem támadja az istenhitünket.

Semmiféle erőltetett, igazi értékeket nem hordozó, plágiumgyanús terméket sem fogadunk el!

Egyéniségek írásai kellenek.

M. Blondel

Minél többet tud az ember,
minél többje van, minél több ő maga,
annál inkább tudatára ébred annak,
hogy nincs semmije, nem tud semmit,
hogy nem az, amit akar.

Nyíri T.: Filozófiatörténet (1983), 15.2.2. fej., 494. o.

Vargáné Pável Márta

A hívők hitének minőségi változatai

Nem tisztem, hogy megkülönböztessek embereket, főleg nem katolikus hívőket, de itt vagyok leginkább otthon.
Mégis miért teszem? Talán felrázásnak. Nem embereket minősítek, osztályozok, hanem a hitük milyenségét, amivel a megélt hitük elégségességét jelezném. Elégséges-e az Istenhez való végső hazatéréshez? E cikk után lehet az is, hogy sokan nem felrázódnak, hanem, ahogyan a farizeusok tudnak, úgy fognak utálni, de semmi gond, ezt is felvállalom.
Kizárólag a Jézus Krisztus iránti szeretet irányítja a mondandómat.
Ha valaki valamit kritizál, az nem biztos, hogy nem jóindulatból van, talán meg akarja javítani. El akarja érni, hogy Jézus Krisztus teljes akarata működhessen a mai erősen eltorzult világban.
Folyamatosan azt érzem, amit a Tamás evangélium alábbi soraiban lehet olvasni.
Tamás apokrif evangélium szerint: *„Jézus mondta: A világ közepén álltam, és testben jelentettem ki magam nekik. Mindnyájukat részegen találtam, nem leltem köztük senki szomjúhozót, és fájt a lelkem az emberek fiai miatt, hogy vakok szívükben, és nem látnak.*
Hiszen üresen jöttek a világra, és arra törekednek, hogy ismét üresen menjenek ki a világból. Ám most részegek. Amikor borukat eltávoztatják, akkor fognak bűnbánatot tartani.”
Ha körülnézek bármelyik keresztény csoportban, egyházban, gyülekezetben, 95%-ban ezt a „részegséget, üresség̋et” tapasztalom, de azzal a hamis öntudattal, hogy ők tökéletesek. Ha igazán belevilágítom Isten fényét valakinek a szemébe, rögtön pánikba esik, legjobb esetben leszektáz, mert ez nem a megszokott langyos víz, ami sehova sem visz, az a jó, az nem fáj, az nem követel semmit. A mélyebb útnál – amit meg sem értenek, de – rögtön támadnak, gyanakodnak, és védekezésül, nehogy tenni kelljen valamit, a legelső reakció a gyanúsítgatás, a szektázás.
Nos, ezzel úgy vagyok, hogy Isten elég magasra emelt magához. Innentől a helyzet olyan, mint amikor valaki egy jegenyefa legcsúcsában van. Léte egyre szubtilisebb jellegű, fölötte Isten végtelen kék ege, és úszik a szabadságban, boldogságban. Közben lent a földön kiabál a farizeusi, szektázó, betompult lelkű bárki: „Gyere le, mit képzelsz magadról, nem vagy normális, te szektás

vagy, hadd gyűlöljelek közelről is … hadd húzzalak le magamhoz, hogy mersz te ilyet tenni, te megvetendő stb."

S erre mit lehet tenni? Lemenni, a szintjükre leszállni? Azt nem lehet, meg sem értenék, mit akarok, még fizikai erővel nekem jönnének. Finoman azt sem mondanám neki/nekik, hogy *én az utamban kikerültem azokat az akadályokat* amit Isten felé való haladásomban gátlásként tettek elém (tudatosan vagy tudat alatt…), s örömmel haladok felé. Isten felé. Míg a szektázó gyűlölködve vergődik, s azon szenved, hogy hogyan tudna engem lejáratni. Hát, ez bizony a felszínen lehetséges, de valójában lehetetlen.

Így számomra nem marad más, mint az, hogy értük szüntelen imádkozni kell.

Azt az igazságot, amit Isten elmélkedésekben közöl, a mára már nagyon leépült hívőknek gyakorlatilag nem lehet elmondani. Olyan ez /kissé erős hasonlattal/, mint a hindu mondás: ha szent iratokat olvasol fel a tehénnek, s az válaszul megrúg, nem kell megsértődnöd…, te vagy a hibás. Megtapasztaltam, a buta tömeg hamis öntudattal nagyon kegyetlen tud lenni.

Isten a csend mélyén beszél, közöl, tanít, nevel, csodálatos egy életet is élhetnének az emberek, ha jól közölt hitben élnének. Úgy, mint az alábbi Mello történetben:

A. de Mello

Egy öregember mozdulatlanul ült a templomban órákon keresztül.

A pap egy nap megkérdezte tőle, hogy Isten mit mondott neki.

- Isten nem beszél. Csak hallgat – hangzott a válasz.

- Na és ön mit mondott neki?

- Én sem beszélek. Csak hallgatok.

Azzal együtt, hogy ez igaz és gyönyörű, szomorú is, mert sokan már ezt sem értik meg.

Sajnos az átlag hívő – és ez csaknem az összes vallás jellemzője – szüntelen beszél /erősen logomán…/, énekel, gitározik, táncol…, mindent megtesz, ami neki jó…, jól érzi magát. Isten szóhoz sem juthat? Nem, mert nem képes hallgatni, azt sem tudja, mi az igazi csend. Így abból sem fog hallani semmit sem, amit Isten neki szeretne mondani. Igen, így van, nem kell most felháborodni és az én normalitásomat megkérdőjelezni – nagy kár lenne, s időrabló ezzel foglalkozni…–, nem az én térfelemen pattog a labda, hanem a saját, berozsdásodott tudatukat kellene kicsiszolni.

A gőg, a farizeusi önmegelégedettség töltötte el a hívők nagy részének a lelkét, s nem veszik észre körülöttük a gyengéden megnyilvánuló isteni szépségeket sem. Nem örülnek a lágy szellőnek, a gyönyörű csillagoknak, a harmatcseppnek a leveleken. Lassan már – pl. a telefon nyomkodása közben – semmit sem vesznek észre ebből a világból. Ismerek olyan embert, akit reggel a rigók éneke is zavart és lövöldözte őket, ilyen és ettől még súlyosabb idegi terheltségek, súlyos szeretetlenségek is vannak.

Uo. szintén A. de Mellotól: *Imádság*

Egy éjjel Brúnó testvér imádkozni akart, de egy kecskebéka brekegése megzavarta. Sikertelen volt minden kísérlete, hogy a zajt figyelmen kívül hagyja, ezért aztán lekiabált az ablakából:

- Csendet! Éppen imádkozom.

Tudnunk kell, hogy Brúnó testvér szent volt, ezért aztán a parancsát azonnal teljesítették. Minden élőlény visszatartotta hangját, hogy imádkozásra alkalmas csend legyen.

Ekkor azonban egy másik hang zavarta meg Brúnó imáját, egy belső hang, ami így szólt:

- Lehetséges ám, hogy Istennek legalább annyira tetszik a béka brekegése, mint a te zsoltáréneklésed.

- Ugyan mi örömet lelhet Isten ennek a békának a brekegésében? – vágott vissza megvetően Brúnó.

De a hang nem adta fel olyan könnyen:

- Ha nem tetszene Istennek, akkor miért teremtette volna meg ezt a hangot?

Brúnó elhatározta, hogy a végére jár a dolognak.

Kihajolt az ablakán, s kiadta a parancsot:

- Énekelj!

A kecskebéka ütemes brekegése betöltötte a levegőt, amihez tréfásan csatlakoztak a környékbéli békák is. S hangjuk már nem borzolta Brúnó idegeit, mert ahogy figyelmesen hallgatta őket, felfedezte: ha nem akar ellenállni, ez a zene valójában gazdagabbá teszi az éjszakát.

Ezzel a felfedezéssel Brúnó szíve eggyé vált a világmindenséggel, és életében először ráébredt arra, hogyan is kell imádkozni.

Hozzátenném, egyik este a csoportunkkal éjszakai békaéneket hallgatva beszélgettünk, megállapítottuk, hogy mi halljuk őket, de ők nem tudnak rólunk. Mennyi létforma létezhet a Földön, akik el vannak magukkal, ahogyan mi is, és azt gondolják, más nincs, csak mi, vagy ha van is, pl. a béka szükségtelen, rossz, vagy éppen csak eltűrhető, pedig valójában jobbára hasznos.

Már olyan keresztények vannak, kikből eltűnt a lágy, megbocsátó, egymásban Isten lelkét fellelő szeretet. Sokszor a másik lélegzése is idegesíti őket, az is, ha rossz sorban mennek a templomban áldozni, vagy urambocsá' kis bánatukkal zavarni merik a papot, mert ugye ők nem érnek rá… stb. Viszont akaratosak, gyűlölködők, egoisták, csak az ő akaratuk lehessen meg (pl. vasárnapi

boltbezárás), mert ők hívők. Jaj. Milyen messze van ez Isten végtelen békéjétől, gyengédségétől, szeretetétől.
Nagy kérdés számomra, hova jutott a kereszténységünk. Vannake lelkileg ma olyan megértésben mélyen / lelkileg magasan, hogy felfogják, akarjanak Istenbe belepusztulni, a végtelen fényben elégni?
Uo.: A. de Mello, A Sivatagi atyák élete című könyvből:
Lót apát eljött József apáthoz, és ezt kérdezte:
- Atyám, képességeim szerint megtartom kevéske szabályaimat, kis böjtömet, imáimat, meditálásomat és elmélkedő csendemet; és amennyire csak erőmből telik, a szívemet is megtisztítom a gonosz gondolatoktól. Mi mást kellene még tennem?
Feleletként az idősebb felállt. Az ég felé nyújtotta karját, és az ujjai olyanok lettek, mint tíz tűzlámpa. Így szólt:
- Ezt: Változz teljesen tűzzé!

Hogy bővebben érthető legyen, sajnos magamat kell idéznem, ha már egyszer jól és, remélem, érthetően leírtam…:

Pável Márta, *Akinek füle van a hallásra…* 175. o.
„Prohászka… Égjünk; égni ne féljünk, égjünk, melegítsük fel vén emberiséget. Ne féljünk, hogy elégünk; az az égés élet s az éleny nem fél, hogy a tüdőben s a vérben elég, s az Jézus Krisztuson csattogó jókedvben s az arcon rózsákban virágzik ki.” (kiemelés tőlem)
Láthattuk, Prohászka Ottokár hangsúlyozza: „égni ne féljünk”! Miért is félünk tőle? Az ember tudja, hogy az égés valamit eltüntet, valamit átalakít, teljesen visszavonhatatlanul mássá tesz, ezért valóban nagyon félelmetes. Az életünk alapja a belső égés, ami szerves voltunkból adódóan működik, ha ez megszűnik, mi is megszűnünk lenni. De a lélek is az égésből táplálkozik, amelynek forrása egyedül Isten; ha az Ő tüzét nem akarjuk lángra lobbantani a lelkünkben, akkor igazán nem élünk, csak vagyunk, hamvadunk, nyavalygunk, lassan pusztulunk, s ha távozunk, a tespedés „jutalma” is meglesz.”

Uo.: „Egy másik bibliai idézetből, ami valamiféleképpen a tűzzel hozható összefüggésbe: Kiv19,16-20 Harmadnap virradatkor mennydörgés és villámlás tört ki, sötét felhő telepedett a hegyre és hatalmas harsonazúgás hangzott fel. A táborban az egész nép remegett. Mózes kivezette a népet a táborból Isten elé, s azok a hegy lábánál helyezkedtek el. Az egész Sínai-hegyet beborította a

füst, mivel az Úr tűzben szállt le rá. A füst úgy szállt fel, mint az olvasztókemence füstje, s az egész hegy hevesen megrendült. A trombitaharsogás egyre erősödött. Mózes beszélt, és az Úr felelt neki a mennydörgésben. Az Úr leszállt a Sínai-hegyre, a hegy csúcsára, Mózes pedig fölment.

Lelki erő, szabad akarati elhatározás, hogy el akarom égetni magamat az isteni kohóban. Ha nem hagyom abba az eddig sehova sem vezető életemet, akkor soha nem fogok kivonulni a lelki nyomoromból, és soha nem fogok tudni felemelkedni a lelki szent hegyre, ami itt jelképesen a Sínai-hegy. Az Úr csak akkor fogja nekem a lélek tüzét felizzítani, ha az nem károsít meg engem, de hogy így legyen, ehhez ezt nekem szoknom kell. Itt a bibliai leírásban ezt csak Mózes bírta el, de mi is lehetünk ilyen Mózesek, ha megújult szívvel vesszük a Krisztustól kapott kereszténységünket. Olvasztókemencébe kerülünk, és valóban másként jövünk vissza egy-egy isteni találkozás után, annyira másként, ami még közben az ördögtől jövő, kísértésből eredő tagadással sem állítható vissza a régi kerékvágásba, nem lehet úgy visszavonulni, hogy nyoma ne maradjon."

Akar-e az átlag keresztények közül – s ez tölti ki a 90%-ot – valaki ezen a lelki Sínai-hegyen lenni?

Uo. „Ha lelkileg a Sínai-hegyen vagyunk, akkor már elsőre is ajándékot kapunk az Úrtól. Az első ilyen ajándéka volt az emberiségnek a 10 parancsolat! Ezt sokan tehernek érzik, holott figyelmes, védő, szeretetet mutató ajándék az Istentől. Ez pont olyan, mint amikor a gyerekem biciklizni megy, és veszek neki védőfelszerelést – ha már annyira el akar menni, összetörni magát –, hogy enyhítsem az eséseit; bukósisakot, térd- és könyökvédőt. Ha nem hordja, nem él vele, az más lapra tartozik, de ha élne vele, megóvná magát egy csomó fájó eseménytől."

uo. 178. o. „Amikor az Isten tüzet rak bennünk, és azt megélt szemlélődések, tanítások, Oltáriszentség, vagy szentjei által csak tovább növeli, akkor nem tehetünk mást, csak égünk. Meddig? Amíg csak Ő Szent Felsége ezt akarja. Nem lassíthatjuk az Úr tempóját, amivel hazafelé csalogat minket az égi otthonunkba, ahol az Atya vár minket.

Az a baj, hogy jelenleg nagyon kevés az a hely, ahol tanítanak, ösztönöznek az ilyen szintű hit megélésére. Arra kellene irányítani az embert, hogy úgy jöjjön el egy miséről vagy egy hittanóráról, hogy megértse a tanultakat, és a vérévé, az életévé váljon. Szemérmesek vagyunk az igazság kimondásában, de miért? Jézus Krisztus meghalt értünk a kereszten, ki, mi jogosít fel bárkit is arra, hogy ő elnézőbb, lágyabb, sehova se vivő legyen? Honnan tudjuk, kinek mennyi idő adatott meg? Ezért folyamatosan és maximálisan késznek kellene lenni! Nem tudjuk, mikor jön el a vőlegény! Nem lassítható a lelki tüzünk, az égésünk! Isten, aki örök

jelenben van, mindent tud, pontosan tudja, mikor szólít meg minket (és mi remélhetőleg meg is halljuk)! Isten az, aki tudja mikor, mennyire kellene haladnom, hogy ebben az érdemszerző életemben ne fussak ki az időből."

Végezetül, tudom, nagyon kemény sorokat idézek ki, de az igazi, hazatérő kereszténynek ezt és így kellene tenni.

Eckhart Mester Leválni a világról című írásából idézek:

„Én azonban úgy vélem, hogy még a szeretetnél is előbbre való, *hogy leváljak a világról. Először is azért, mert a szeretetben a legfőbb jó éppen az, hogy arra kényszerít engem, hogy Istent szeressem, míg ha leválok a világról, Isten kényszerül szeretni engem. És annál, hogy Istenhez kényszerüljek, többre való, ha Istent kényszerítem magamhoz. És-pedig azért, mert Isten mélyebben tud áthatni engem és tökéletesebben tud egyesülni velem, mint ahogy én tudnék egyesülni Istennel. S hogy pedig a világról való leválás Istent énhozzám kényszeríti, ezt azzal bizonyítom: Minden létező a maga legsajátabb, természetes helyére törekszik. Isten legsajátabb, természetes helye pedig az egység, a szín-tisztaság: és ezek éppen abból adódnak, hogy leválok a világról. Így azután Istennek szükségképpen oda kell adnia magát a világról levált szívnek. Másodszor azért magasztalom inkább a világról való leválást, mint a szeretetet, mert a szeretet arra kényszerít engem, hogy Isten kedvéért mindent elviseljek, míg ha leváltam a világról, semmi más iránt nem vagyok fogékony, mint Isten iránt. Mégpedig sokkal többet ér, ha valaki csak Isten iránt fogékony, mint ha mindent elvisel Isten kedvéért. Mert a szenvedés még odaköti az embert ahhoz a teremtményhez, aki miatt szenved; a világról levált szív azonban nem függ többé semmilyen teremtménytől.*"

Utolsó kérdésem, ha ilyen lenne az átlag keresztény, ahogyan a fentiekben leírtam pár viselkedési, elhatározási, tettbeli cselekményt, akkor is annyi bajunk lenne a körülöttünk lévő emberekkel? Jobb lenne a világ? Igen, az lenne.

A cikk írója: Varga Péterné/ Pável Márta, katolikus hittanár, az AQUILA Párt elnöke, 25 éve az AQUILA kat. közösség létrehozója és vezetője.

Két könyve jelent meg (Akinek füle van a hallásra, az hallja meg, valamint A misztikus teológia alapjai) és egy Hazafelé címmel folyamatban van. Publikációi megtekinthetőek a www.aqp.hu valamint a http://www.sasmarta.eoldal.hu oldalon.

Szeibert Márton

A gnoszticizmus hatása a dogmatikára

Bevezetés

Jelen dolgozatban megvizsgálom, hogy a dogmatika és ez által az egyháztörténet alakulására a gnoszticizmus miként hatott. Ennek érdekében először ejtek pár szót magáról a gnoszticizmus fogalmáról. Ez azért is fontos, mert sokakban sokféle kép élhet az ókori gnosztikusokról, és talán furcsa lehet, de a gnoszticizmus nem írható le pusztán, mint egy keresztény eretnekség, ugyanis maga a gnózis a kereszténység nélkül is létezhetett – ezt majd látni fogjuk. Ezek után nagy vonalakban megnézzük, hogy a dogmatika hogyan épül fel, tesszük ezt annak érdekében, hogy megértsük, miként lehet hatással egy-egy külső szellemi áramlat arra a dogmatikára, melynek célja az isteni kinyilatkoztatások lerögzítése. Látható lesz, hogy egy-egy hitigazság lerögzítése sokszor csak akkor történik meg, amikor egy-egy „*tévtanítás*” terjedni kezd, így a hittételek megfogalmazása sokszor kiközösítő tétel is egyben. A harmadik rész tulajdonképpen nem más, mint az előző két rész összefésülése a konkrét dogmák segítségével, melyekből aztán levonom a következtetéseimet.

A gnoszticizmusról azért érdemes többet beszélni, mert maga a fogalom nagyon ködös, és a mai korban kedvelt ezoterikus és New Age-es mozgalmak újra előhozzák ezeket a régi kérdéseket, de a mai korban jóval igényesebben, a modern igényeknek megfelelően kell tudnunk megfelelni ezekre. Nyilvánvaló, hogy él az emberekben valami olyan titkos vágy a misztika után, amit sem a mai, sem a régi egyház nem tudott kielégíteni. A korai egyház szemére ezt nem vethetjük, hiszen a sokféle szellemi áramlatban, amiben megszületett, fel kellett nőnie, meg kellett erősödnie. Azonban a mai egyháznak újra kell gondolnia, modern szemmel újra válaszokat kell adnia a régi kérdésekre, és nagyon ügyelnie kell, hogy hogyan válaszol.

Minden dogmát, melyeket idézni fogok, a [3]-as számú irodalomból másoltam át. Ezen idézeteket az „*FJ*” megjelöléssel láttam el, utalva Fila Béla és Jug László szerzőpárosra. Az „*FJ*”

jelölés utáni szám pedig a hivatkozott könyv által használt, az egyházi megnyilatkozást jelölő szám.

A gnoszticizmus

A gnoszticizmus sok ember szemében nem más, mint a második században kibontakozó, egy nagyon széles körben elterjedt eretnekség. Hatását tekintve az arianizmussal összevethető fenyegetés a keresztény hit számára – szokták mondani. Ezek a kijelentések (ha csak önmagukban tekintem őket) nem helytállóak. Első sorban ki kell jelenteni, hogy nem pusztán egy keresztény eretnekségről van szó, mert a gnózis a kereszténység nélkül, sőt időben a kereszténység előtt is létezhetett. Ami azonban igaz, hogy a második században alakult ki az a környezet – ide értve a keresztény tanítást is –, amiben sok gnosztikus közösség születhetett. Azonban nem beszélhetünk egy egységes eretnekségről, hanem kisebb létszámú közösségekről, melyek bizonyos szempontból nagyon hasonlatos tételekből indultak ki a tanaik kifejtésekor. Mégis azt látjuk, hogy egyes csoportok testi kicsapongással, mások kemény aszkézissel vélték az örök boldogságot megszerezni, és természetesen a kettő között minden variáció megtalálható volt, bár a szélsőséges elvek voltak jellemzőbbek és azon belül is inkább az aszkézis. Így persze felmerül a kérdés, hogy akkor mik azok a közös pontok, amik összekötik ezeket a közösségeket a nagy gnoszticizmus fogalma alatt.

A gnózis alapvetően két nagy áramlat gyűjtőfogalma. Az egyik áramlat magában foglalja azokat az eszmerendszereket, melyek tudatosan igyekeztek a keresztény tanok meghamisítására. A másik pedig az egész késő ókori világot átható szinkretista vallásosság (tanrendszerüket különféle szellemi hagyományokból szőtték). (Vö.: [1], 54.o. és [6]) Ez utóbbi pedig már a kereszténység előtt is létezhetett, maga a kereszténység azonban táptalaja volt neki. A gnoszticizmus nyersanyaga, amiből a különböző gnosztikus rendszerek létrejöttek, megvolt a platonizmusban, zoroasztrianizmusban és a heterodox zsidóságban is, tehát a gnoszticizmus létének nem volt feltétele a keresztény tanítás. Egyes kutatások szerint (vö.: [1], 55.o.) a keresztény megváltástan volt az az elem, ami szükséges volt a gnózisnak ahhoz, hogy terjedjen, és ami hiányzott ahhoz, hogy már korábban világvallássá nője ki magát. Sok írás született már arról, hogy amikor a gnoszticizmusról, mint eretnekségről beszélünk, akkor a gnoszticizmus mint idegen elem lépett-e a kereszténységbe, vagy fordítva, keresztény tanok kerültek-e szinkretista vallási talajra. Ezt a kérdést a jelen dolgozat nem dönti el, de tény, hogy amikor gnosztikus eretnekségről beszélünk, akkor a két meglévő rendszer összeolva-

dásáról beszélünk, a többi pedig már nézőpont kérdése. Számunkra majd elsősorban az lesz érdekes, hogy a gnózis hogyan gyakorolt hatást a dogmatikára.

A gnosztikusok a hit helyett a „*gnószisz*”-t, tudást helyezték előtérbe. A gnosztikusok számára fontos volt megérteni, hogy hogyan és miért lett a világ, és ezért gondolkodásmódjuk egyik meghatározó eleme lett az a kérdés, hogy mi a világban tapasztalható rossz eredete. Ugyanis számukra a két kérdés összefügg: a világ teremtése, és a rossz eredete. Ebből pedig egyértelműen következik, hogy ha az ember célja a rossztól való megszabadulás, akkor az nem lehet másként, mint a világtól való eltávolodás által. Hogy pontosan hogyan keletkezett a világ, arra különböző gnosztikus csoportok különbözőképpen válaszolhattak, de mind egyetértettek abban, hogy valami rossz dolog miatt. Általában platóni elveket vallottak. Például, hogy a lélek minden, a test nem használ semmit (egyes csoportok egyenesen rossznak tekintették a testet). Sokan Szent Pálra hivatkoztak, hiszen ő lépett fel a törvénnyel szemben a lélek szabadsága mellett. Az isteni szikra, a lélek bebörtönözve él a testben, ami épp ezért boldogtalan, „*elvesztette mennyei hazájának emlékezetét, megfeledkezett önmagáról, nem ismeri eredetét.*” ([1], 56.o.) A gnosztikus mítosz jellegzetessége a „*visszaemlékezés*” (anamnészisz, recognitio), mely feltehetően platonikus világnézetükből származik. „*Ebben az üdvösség útját kereső ember önmagára emlékezik vissza, az Isten megtalálása pedig azonos az ember önmagára találásával.*” ([1], 270.o.) Karpokratész – aki Jézust csak embernek vallotta – azt tanította, hogy Jézus tanítása „*visszaemlékezés*” volt, azt mondta el, amit egykor az Atyánál látott. A gnózis felébreszti az alvó, senyvedő lelket, megismerteti vele isteni, fenséges eredetét, aminek semmi köze a testhez, az anyagi világhoz, hiszen ez utóbbi alacsonyabb rendű. Épp ezért néhány gnosztikus csoport a világot alacsonyabb rendű démonok (demiurgoi) alkotásának tekinti. Fontos itt megjegyezni, hogy ezek a konkrétabb megfogalmazások a világ keletkezésével kapcsolatban a különböző gnosztikus csoportoknál nem mind helytállóak. A szinkretista világnézet talaján sokféle módon kidolgozhatóak a részletkérdések. Alapvetően viszont az alapgondolatok, mint már feljebb említettem, összekötik ezeket a csoportokat. Visszatérve a teremtésre, egyes gnosztikus közösség szerint a világ azért rossz, mert a teremtő démonok maguk is rosszak, vagy ha nem rosszak, akkor tudatlanok. Így az ószövetségi Teremtő is szükségszerűen lefokozódik erre a szintre, ami miatt egyértelműen elkülönül egymástól a teremtő és a megváltó istenség. Elmondható tehát, hogy az egyik alapgondolat, ami összeköti a gnosztikusokat, az a dualista világfelfogás: „*ontológiai szakadékkal elválasztott ellentétek állnak egymással*

szemben: a világban a világosság és a sötétség, az emberben a pneumatikus elv és az anyagi elv." ([6])

A legtöbb gnosztikus közösség aszkézist parancsolt, melynek célja a test megvetése, megölése. A fajfenntartást is tiltották, egyrészt hogy a lélek ne a test börtönében éljen, ne szolgáljuk ezzel a teremtést, ami a rossz világ konzerválását jelenti, másrészt hogy a testi gyönyörök se rontsák meg a lelket, aminek a célja, hogy mielőbb magasabb rendű állapotba jusson (pléróma). Azoknál a csoportoknál, ahol az aszkézis helyett a testi kicsapongások, szabados élet volt a jellemző, három gondolat vezethetett el a liberális felfogásukra. Vagy az, hogy a gnózis, a megváltó tudás birtokában már a világ fölötti győzedelmes állapotban vannak, és ezért nyugodtan élhet bárki úgy, ahogy akar. Vagy a földi lét semmissége, illuzórikus volta, ami megengedi, hogy bármit tegyünk vele. Vagy a harmadik gondolat, hogy a testiségtől való megszabadulás módja a vágyak kiélése.

A gnosztikus közösségekről alapvetően negatív vélemény él az Egyházban. Az egyháztörténelem úgy tanítja, hogy a gnosztikus szekták versengtek egymással, lenézték és gyűlölték egymást, akárcsak a nagy Egyházat. (Vö.: [1], 56.o.) Ezt nyilván sok helyen jogosan jelentik ki, de általánosságban nem elfogadható ez a megfogalmazás. Az ilyen fajta ítéleteket újra kell gondolni, hiszen ha egy az egyben elfogadnánk, az olyan lenne, mintha gondolkozás nélkül elfogadnánk Giordano Bruno halálos ítéletéről szóló beszámolót, amit az ítéletet meghozó ember írt, vagy legalábbis olyan ember, akinek a célja az volt, hogy bizonyítsa a bűnösséget. A gnoszticizmusról szóló többnyire egyházi forrásainkat ezért a helyükön kell kezelni. Szerencsére azonban vannak olyan forrásaink, melyekről a Nag-Hammadi gnosztikus könyvtár felfedezésének köszönhetően bebizonyosodott, hogy objektív forrásoknak tekinthetőek. Ide sorolható Irenaeus Adversus haereses című könyve. Irenaeusról éppen ezért még bővebben írni fogok az Ókeresztény írók a gnózis *ellen* című fejezetben.

Egy gnosztikus keresztény csoport megfogalmazhatta a tanítását úgy, hogy az egyértelmű eretnek tétel legyen (propositio haeretica), de a többségre talán inkább az volt jellemző, hogy intelligensebben megfogalmzta a tanítását, így eretnek vagy téves tételt helyesen hangzó kifejezésekbe burkolt (sententia captiosa). Persze voltak olyan csoportok is, akik tanítása bár nem esett messze az Egyház tanításától, mégis sérelmes a rosszul választott kifejezései miatt (sententia piarum aurium offensiva).

A gnoszticizmus mind a mai napig probléma az Egyház számára. Egyfelől, mert nehéz egzakt képet adni róla – valójában nem csak nehéz, de lehetetlen is. Másrészt mert szinkretista,

gnoszticizmusra emlékeztető tanok folyamatosan születnek, élednek újjá az egyháztörténelem folyamán, így nem egyszerűen egy második századi problémaként merül fel (melyet legyőzöttnek tudhat maga mögött az Egyház), hanem még a modernkori Egyház problémájaként is, sőt, ma újra virágkora lehet a tágan értelmezett gnoszticizmusnak (vö.: [4] 1. és 2. fejezet). „*A keresztény egyházak peremén előforduló lelki mozgalmakban ma is újra meg újra megjelennek a gnosztikus gondolatok. Így például a 12. és 13. századi katarok tanították, hogy kiengesztelhetetlen ellentét (dualizmus) van a tiszták lelke és az Istentől elszakadt világ között. A 19. sz. végén elsősorban Rudolf Steiner antropozófiája irányul a kereszténység tisztán szellemi, gnosztikus szemléletére. A legutóbbi időkben a gnosztikus gondolatkör az úgynevezett New Age-mozgalomban jelentkezik.*" ([6])

A gnosztikus tanítás és az Ószövetség között olyan ellentét áll fenn, ami lehetetlenné tette, hogy a gnózis felvirágozzon a zsidóságban. Azonban a kereszténység mellett létrejött az a környezet, amiben ezek a tanok gyorsan terjedhettek még Izrael területén is. Korábban, ha voltak gnosztikus közösségek, azok nem voltak jelentősek, a gnózisnak szüksége volt a Megváltó eszméjére, hogy erőssé váljon. Ennek ellenére a gnoszticizmusnak sosem lett igazi krisztológiája – legalábbis a szigorú értelemben vett gnoszticizmusnak –, mert nem tűrték Jézus emberi valóságát, és azt mindenképpen látszattá degradálták, és a Szentírásban mindenhol elhagyták a Khrisztosz, azaz Felkent kifejezést, és helyette a mitikus „*ember*" (anthróposz) fogalmát használták. Még ha megváltóként beszéltek is Jézusról, általánosságban igaz az, hogy a gnózis önmegváltást hirdetett. Ma talán legjobban a buddhisták egyes ágaihoz hasonlíthatjuk őket.

A gnosztikusok önszántukból nem különültek el az egyháztól, az egyház közelében szerettek maradni, hiszen ez a közelség biztosította a mozgalmuk sikerét. Éppen ezért az egyház taszította el őket. (Vö.: [1], 272-273.o.)

Jellemző volt a gnosztikus csoportokra, hogy minden új mítosz iránt nagy érdeklődést mutattak. Vanyó a gnosztikusok szemére veti, hogy míg az új mítoszokban a gnózis az önigazolását kereste, addig épp ebben a mítoszkölcsönzésben vesztette el önállóságát (vö.: [1], 274.o.). Bár lehetséges, hogy önmagába harapó kígyó, amikor Szent Pál szavaival igyekszem a gnózist felmenteni ez alól a vád alól, de úgy gondolom, hogy átvenni mindent, ami másokban jó, és elvetni, ami rossz, az nem jelenti az önállóságról való lemondást. Éppen ez az önállóságféltés az, ami sok ókeresztény írásban (és Vanyónál is több helyen) megmutatkozik, amikor elvágólagosan távol tartják

magukat a görög filozófiától, a platonizmustól. A kereszténység büszkén tekint vissza erre a momentumra, hogy nem hagyta magát, és bebizonyította, hogy a görög filozófia nélkül is teljes érvényű a keresztény hit. Ez így is van, legalábbis a korai egyházban így volt, de ettől függetlenül ma már el lehet gondolkozni, hogy milyen előnyei lettek volna, illetve milyen előnyei lennének, ha például a platonizmusból mernénk gondolatokat átvenni a kereszténység tanítását nem sértve. Erről bővebben az „*A gnózis hatása általában – mi lett volna, ha...*” című fejezetben lesz szó.

Nézzünk pár konkrétabb gnosztikus közösséget, és a tanításaikat. Az ofita gnosztikus szekta tagjai például a liturgiájukban elátkozták Jézust. Ennek a csoportnak a tanításait az Órigenész Kelszosz ellen című írásából ismerhetjük. Vallották, hogy a kígyó a jó princípiuma, mert ő közvetítette a jó és rossz tudását az ősszülőknek. Felfogásuk szerint a kígyó hatalmasabb a teremtőnél, mert be tudta őt csapni, félre tudta vezetni. (Vö.: [1], 57.o.)

Sok gnosztikusra hatással voltak a zsidó apokaliptikus irodalmak, mert sötét színekkel ecsetelték a világot. A sötét jelenkori világnak, melyben a gonosz angyalok csatároznak, Isten nagy közbelépése fog véget vetni, tehát ebben a rendszerben a múlt le-, a jövő pedig felértékelődött. A végítélet így világteremtési mítosszá alakult. Általánosságban is jellemző a gnózisra, hogy a lelki folyamatokat kozmikus folyamatokká vetíti ki. Ez lényegében logikus is, ha belegondolunk abba, hogy a gnoszticizmus sok esetben erősen platonikus alapokon nyugszik.

A szűken értelmezett gnosztikus csoportok közé sorolható még például a szamaritánus gnózis. Ez Simon mágust hirdette megváltónak. Simon mágus Claudius császár uralkodása alatt tevékenykedett Rómában. (Vö.: Csel8,10-26) Az ő tanítványa volt a szamaritánus Menander.

Vannak persze a kereszténységhez közelebb álló gnosztikus csoportok is. Nem meglepő, hogy minél közelebb áll egy-egy csoport a kereszténységhez, annál veszélyesebbnek ítélik. A gnoszticizmus fogalma azonban lehetőséget ad az Egyház számára, hogy összemossa a „*propositio haeretica*”–t a „*sententia piarum aurium offensiva*”–val, tehát az egyértelmű eretnek közösségekkel egybemossa a nehezebben támadható közösség tanítását is. Nem mondhatjuk teljesen helytelennek ezt a stratégiát, és nem is biztos, hogy teljesen tudatos, ha végignézzük, hogy milyen sok tévtanító jelent meg a második században. Ennek a stratégiának az előnyeiről és hátrányairól bővebben az „

A gnózis hatása általában – mi lett volna, ha…" fejezetben olvashatunk. Konkrét példákat a kereszténységhez közelebb álló csoportokról pedig majd az „
A gnózis elleni tételek" című fejezetben találunk. Elöljáróban azonban említést kell tenni Markiónról és Valentinoszról.
Markión (Kerdo tanítványa) szintén a gnosztikusok halmazába sorolt, második századi egyházalapító, akit először saját édesapja, a szinopei püspök közösített ki. Markión szerint Jézus nem megszületett, hanem megjelent, és így elutasította az egész gyermekségtörténetet. Ezért Jézus megjelenését is későbbre datálta, Tiberius császár uralkodása idejére (vö.: [1], 59.o.). Markión nézeteit Tertullianusnak a Markión ellen című művéből lehet megismerni. Markión az Antitézisek című munkájában összegyűjtötte az Ó- és Újszövetség közti ellentmondásokat, és állította, hogy az Ószövetség kegyetlen istene nem lehet azonos Jézus irgalmas atyjával. Az ószövetségi isten egy nyomorúságos isten, aki ezt a rossz világot teremtette. Markión nem próbálta meg allegorikus módon megérteni az Ószövetség tanítását, hanem mindent szó szerint értelmezett, s ebből fakadóan sok, egymással összeegyeztethetetlen szakaszt talált. Az ószövetségi prófétákat is elvetette, hiszen ők egy nemzeti hős megjelenését ígérték a zsidóknak, nem Jézus Krisztust, a világ üdvözítőjét. Tudjuk, hogy az Újszövetség is tele van ószövetségi utalással, hogy az evangéliumok lényegében testimónia-értelmezéseknek is tekinthetőek. (Testimónia szövegeknek nevezzük a Jézusra utaló ószövetségi részletek gyűjteményét, melyek Jézus feltámadása után viszonylag gyorsan keletkeztek.) Markión ezt másképp gondolta, szerinte az Újszövetséget is meg kell „*tisztítani*" a zsidók hamisításaitól. Szerinte ugyanis minden ószövetségi utalás a hamisítás jele. Már az is hamisításnak számít, amikor az Apostolok Cselekedetei azonosítja az „*ismeretlen Istent*" a teremtő Istennel. Mint sok gnosztikus Markión is elvetette a házasságot, ami nem más, mint a gonosz, teremtő isten általi világ fennmaradását szolgálja. Az újszövetségi írások közül Szent Pálé a legigazibb, legszellemibb – vélte Markión –, hiszen ő a szellemi Jézustól kapta a kinyilatkoztatást, illetve Pál volt az, aki fellépett a mózesi törvényekkel szemben, legalábbis Markión így értelmezte Pálnak a pogányok felé való nyitását és a zsidózó keresztényekkel szembeni ellenállását. Markión azért nagyon fontos a második századi eretnekek sorában, mert „*szövegkritikát*" végzett, és egyházalapító szándéka volt. Számunkra pedig azért, mert látni fogjuk, hogy a dogmáknál az ő neve is felmerül majd, illetve mert rendszeres oktatást tartott Rómában, aminek hatásaként az ortodox egyház is rendszeresítette a katekézist. Tehát amikor a gnoszticizmus hatását vizsgálom, akkor

nem kerülhető meg Markión neve, még akkor sem, ha munkásságát nem értékeljük nagyra.
Valentinosz jóval kifinomultabb, az Egyházhoz sokkal közelebb álló rendszert alkotott, s ezért az Egyház számára sokkal veszedelmesebbnek hatott. Ő már allegorikusan értelmezte az Ószövetséget, és nem vetette el az egészet. Három réteget különböztetett meg. Az első a valóban sugalmazott részletek. A második a nép keményszívűsége miatt megírt részek. A harmadik, a legértéktelenebb pedig a vének hagyományai, melynek már a szemükben nem volt tekintélye. Valentinosz közössége nem becsülte le a tanítványokat sem, hanem rajtuk keresztül vezették vissza Jézusig a titkos hagyományokat, tanításokat, melyek – állították ők – szájhagyomány útján terjedtek a nyilvános igehirdetéssel párhuzamosan.

A dogmatika

Jézus feltámadása után az örömhír gyakorlatilag csak a szóbeli igehirdetésekben, kérügmában létezett, leírni csak a század végén kezdték el. Ez részben következett abból az élő hitből, mely a feltámadás után tűzként lobogott az apostolokban, és így természeténél fogva nem arra buzdította őket, hogy íróasztal mögé üljenek. Részben abból is következett, hogy sokan írni sem tudtak, így amikor végül mégis írásra került a sor, akkor is tollbamondás útján. Részben pedig a hamis parúziavárásból, azaz a végítéletnek, Jézus második eljövetelének a várásából is következett, és az apostolok halálakor merült csak fel az igény arra, hogy a tudást írásban lerögzítsék.
A kérügma továbbadása az, amit az Egyház az eredeti alapvető feladatának tekint. Ezt szolgálja az Egyházban működő Tanítóhivatal, amelynek megfellebbezhetetlen tekintélye van, és amit a hívőknek a lelkiismeretük szabad döntésével el kell fogadniuk. A Tanítóhivatal tekintélyének alapja – saját elmondása szerint – az Isten és ember közötti kommunikációs kapcsolat, mely Krisztusban nyilvánul meg. A tanítás, az apostoli hagyomány továbbadásának, a hit megőrzésének érdekében a Tanítóhivatal zsinatokat hív össze, melyeken a kinyilatkoztatás tanként, illetve dogmaként jelenik meg. *„A Trienti Zsinat a hit és az erkölcs tanait jelölte meg a Tanítóhivatal tárgyaként. Az első Vatikáni Zsinat a pápai Tanítóhivatal tévedhetetlenségét bizonyos feltételek mellett dogmaként jelentette ki.”* ([3], 1.o.)
A dogma szó a görög dokein, „*látszani*” szóból származik, jelentése hittétel. Dogmák nem csak zsinati határozatokban születhetnek, hanem a hitvallásokban és a pápai ex cathedra kijelentésekben is. Használták ezt a szót már az ókorban is a görög filozófiában, illetve a jogászok körében, de még a Szentírásban is előfordul „*rendelkezés, kijelentés*” értelemben

(Ef2,15; Csel15,22). „*Az egyházatyák közül Antiochiai Szent Ignác Krisztus és az apostolok hitbéli kijelentéseire vonatkoztatja, Szent Jusztin használja az egyházi dogmák kifejezést, s ezzel különbözteti meg az igaz tanítást a téves nézetektől, Órigenész csak a hitre és erkölcsre vonatkozó nézeteket mondja dogmáknak, viszont Szent Ágoston és Nagy Szent Leó inkább az eretnekek tételeit jelöli ezzel a szóval. Még a középkorban is csak kevesen használták mai teológiai értelemben.*" ([8])

FJ3011 Továbbá az isteni és katolikus hit követelménye, hogy higgyük mindazt, amit Isten írott vagy hagyományozott igéje tartalmaz, és az Egyház által akár ünnepélyes határozat, akár az ő rendes és egyetemes Tanítóhivatala útján Istentől kinyilatkoztatott hitigazság gyanánt elénk van adva.

Mivel a dogmákat Istentől eredőnek tekintik, ezért elmondható, hogy ez egy tételnek a legmagasabb teológiai minősítése, bár mégis megkülönböztetünk fajtákat a dogmákon belül is. Vannak alapvető és nem alapvető dogmák. Vannak az üdvösséghez szükséges és nem szükséges dogmák. Ezek részletezésébe nem megyek bele. Fila Béla és Jug László az előszavukban ([3]) úgy fogalmaznak, hogy az egyes nyilatkozatok dogmatikus értéke különböző lehet, így a kötelező erő, amivel elénk lépnek, eltérő. Legnagyobb ereje a végérvényes, tévedhetetlen nyilatkozatoknak van. Az, hogy egy-egy nyilatkozat dogmatikus jelentősége mekkora, az sokszor nem egyértelmű, általában a történeti- és szövegösszefüggés alapján állapítható meg, de a szövegkritikai homályosságok miatt ez néha nehézségekbe ütközik. „*Alaptételként ki lehet mondani azt, hogy amikor nem teljesen világos az Egyház végérvényes, tévedhetetlen szándéka, ott nem lehet végérvényesen kötelező, tévedhetetlen érvényről nyilatkozni. […] Megnövekedhet egy részleges, relatív jellegű dokumentum értéke, ha az kifejezett pápai jóváhagyást kapott; ilyenkor aztán az egész Egyházra nézve kötelező erővel rendelkezik. Különösen nagy jelentősége van azoknak az egyházi nyilatkozatoknak, amelyek az egész Egyház életében a történelem folyamán mindig jelentősek voltak, az egész Egyházban az igaz hit normájaként szolgáltak; ezekben nem lehet tévedés vagy változás.*" ([3], 3.o.)

A tévedéseket elítélő nyilatkozatok különös figyelmet érdemelnek, főleg ebben a dolgozatban, hiszen sok „*tévtanítóról*", gnosztikusról ezek a leghitelesebb forrásunk, és jórészt ezekben mutatkozik meg az eretnekség egyházra való hatása. Ezeknél a nyilatkozatoknál mindig épp az ellenkezője az igaz annak – a Tanítóhivatal szerint –, mint amit az Egyház elítél. Ezek a tételek általában úgy kezdődnek, hogy „*legyen kiközösítve aki azt hiszi vagy vallja, hogy …*".

Bár a Tanítóhivatal definitív kijelentései tévedhetetlenek, nem módosíthatóak, mégis alá vannak vetve a nyelvi kifejezések

változásainak. *„Karl Rahner szerint minden dogmát voltaképpeni, saját szándékolt értelmében sohasem lehet „visszamenőleg" tévedésként elutasítani, de „előrehaladva" mindig módosíthatók a definitív kijelentések, vagyis mindig ki lehet mondani azokat újonnan és helyesebben."* ([3], 2.o.) Ezt dogmafejlődésnek nevezik.

A gnózis hatása a dogmatikára

Gnosztikus hatás az Újszövetségben és más evangéliumokban

Érdekes módon az Egyház azt tanítja, hogy az Újszövetségben, és azon belül is elsősorban a lelkipásztori levelekben a tévtanítókra való figyelmeztetés a gnosztikusokra utal (Pl.: 1Tim6,20; 2Tim2,16-23; stb.). (Vö.: [6]) *1Tim6,20 Timóteus, õrizd meg a rád bízott kincset! Kerüld az istentelen, üres fecsegést és az áltudomány ellentmondásait.* (Az áltudomány szó görögül „*gnosis*"!); *2Tim2,16-18 „Kerüld azonban a világias, üres fecsegést, mert többnyire csak istentelenségre vezet. Az ilyenek fecsegése úgy terjed, mint a rákfene. Közéjük tartozik Himeneusz és Filétosz is, akik eltévelyedtek az igazságtól, mert azt hangoztatják, hogy a föltámadás már megtörtént, s jó néhány ember hitét megzavarták."* Amennyiben elfogadjuk, hogy már ezek a sorok is gnosztikus hatások, akkor elmondható, hogy a gnoszticizmus, mint a kereszténységben megjelenő eretnekség már az első században megjelent párhuzamosan Jézus közvetlen tanítványainak hittérítései mellett.

De ha már az első században sem volt ismeretlen a gnosztikus gondolkozás a kereszténység számára, akkor az nem csak negatív módon lehetett hatással az Újszövetségre, hanem pozitív módon is. (Negatív hatás alatt értem azt, amikor egy tételt az Egyház eltaszít magától, és így az egyházi tanítás az ellenkező irányba halad, mint ami a hatást kifejtette. Pozitív hatás pedig az, amikor az egyházi tanítás inkább vonzódni látszik ahhoz, ami a hatást kifejti.) Tehát vannak olyan részek az Újszövetségben is, melyek gnosztikus szellemiséget tükröznek, és feltehetően gnosztikus hatás. Maga a Katolikus Egyház tanítja, hogy Szent János evangéliuma és Szent Pál levele megközelíti a gnosztikus gondolkozást, és hogy gnosztikus kategóriákban mozognak (dualizmus, Krisztus örök léte, fény-árnyék szimbolika, Krisztus-misztika, stb) (Vö.: [6]). *Jn1,5 „A világosság a sötétségben világít, de a sötétség nem fogta föl". Jn1,9 „Az igazi világosság, mely minden embert megvilágosít, a világba jött". Jn 1,11 „Tulajdonába jött, de övéi nem fogadták be". Jn6,63 „A lélek az, ami éltet, a test nem használ semmit". 1Kor7,29-31 „Azt mondom tehát testvérek: Az idõ rövid. Ezért, akinek felesége van, éljen úgy, mintha nem volna; aki sír, mintha nem sírna; aki örven, mintha nem örvendene; aki vásárol, mintha*

meg sem tartaná; s aki érintkezik ezzel a világgal, mintha nem érintkeznék vele, mert elmúlik a jelen világ". Gal1,3-4 „Kegyelem nektek és békesség Atyánktól, az Istentõl. és az Úr Jézus Krisztustól, aki feláldozta magát bûneinkért, hogy kiragadjon minket a jelen világ gonoszságából Istenünk és Atyánk rendelése szerint."

A Nag Hammadi-i leletek közt talált következő három evangélium is hasonló szellemiséget tükröz: „*Az igazság evangéliuma*" (NHC I.3), „*Tamás-evangélium*" (NHC II.2) és „*Fülöp evangéliuma*" (NHC II.3). Biztosnak vehetjük, hogy már az első században megjelentek gnosztikus-keresztény közösségek, és ez a jellegű keresztény gnoszticizmus a második században éri el csúcspontját Bazilidesz és Valentinosz rendszerében. (Vö.: [6]) Ezekről a korai hatásokról azért nagyon fontos említést tenni, mert ezek nagyon erősen befolyásolták az egész keresztény tanítás kialakulását. A gnózis ellen kezdték el hangsúlyozni a teremtés kezdeti jó-voltát, a test feltámadását, az apostoli örökség fontosságát, a semmiből való teremtést, a hit primátusát a rációval szemben. Ezek különösen nagy hangsúlyt kaptak Tertullianus és Irenaeus műveiben, akiknek hatása az egyházi tanítás kikristályosításában döntő jelentőségű. Az „*A gnózis hatása általában – mi lett volna, ha…*" fejezetben látni fogjuk, hogy ennek a negatív (tehát elutasításból származó) hatásnak voltak kedvezőtlen következményei, melyeket a mai Egyháznak újra át kéne gondolnia. Azok a hatások, amik pozitív módon érték az Egyházat, tehát amik tudatosan vagy tudattalanul beszivárogtak, azokat ma többnyire sajnálatos kellemetlenségnek tekinti az Egyház, és sokszor – tehetetlenségből fakadóan – megtűrt nézetként (sententia tolerata) tartják számon. Ide sorolhatóak például az anyag- és testellenesség szelídebb verziói, melyek – úgy tűnik –, sok szentnél kiemelt szerepet kapnak.

Ókeresztény írók a gnózis ellen

Agrippa Castor 135 körül adta ki a Cáfolat című írását, melyben Baszilidészt támadta.

Dionüsziosz, Korintus püspöke levélben tájékoztatta a nikomédiai egyházat Markión tanairól, illetve 170 körül írta meg Az összes eretnekség ellen című könyvét.

Hégészipposz a fentieknél jelentősebb ókeresztény írónak tekinthető abból a szempontból, hogy az egész Római Birodalmat beutazta, így jól ismerte a keleti és nyugati kereszténységet is. A második század második felében írta meg műveit, melyekben felhasználta többek között Jusztinosz Az összes eretnekség ellen című írását. Hatása abból is látható, hogy az Em-

lékezései című munkájából merített Irenaeus, Alexandriai Kelemen, Órigenész, Euszebiosz és más későbbi egyháztörténész is.

Szent Irenaeusról bővebben kell írnom, mert hatása nagyon jelentős, a katolikus egyház mértékadó tekintélye, aki rámutatott az egyház és a szentírás-értelmezés összefüggésire – fogalmazta meg Vanyó László (vö.: [1], 304-305.o.). Irenaeus is jól ismerte a különböző területek kereszténységét, akárcsak Hégészipposz. Mind a montanistákkal szemben, mint a húsvéti vitában türelmes magatartást ajánlott a pápának, de a gnosztikusokkal szemben kérlelhetetlen volt. Fő műve Az eretnekségek ellen, avagy, a hamis gnószisz cáfolata (Adversus haereses). Ebben elsősorban Valentinosz és Markión tanait elemzi, de Irenaeus igazándiból minden eretnekséget gnoszticizmusnak nevezett, így többek között talán miatta is lett a gnoszticizmus ilyen nagy halmazzá. A sokféle gnosztikus tant néhány alapvető tévedésre redukálta, s ismertetését így áttekinthetővé tette (vö.: [1], 267.o.). Számára minden eretnekség ősszerzője Simon mágus. A zsidókat és pogányokat be tudta sorolni üdvtörténeti sémájába, így a zsidók voltak azok, akik lemaradtak az üdvtörténetben, a pogányok pedig, akik belépnek, de a gnosztikusokkal gondban volt. Mivel a gnosztikusokra eretnekekként tekintett, akik az egyházból kiváltak, ezért náluk már nem feltételez jóhiszeműséget. Így a pogányok még elérhetik Isten irgalmát, a gnosztikusok nem, hacsak újra meg nem térnek. Bár Platónnal sem voltak kibékülve az ókori keresztény írók, Irenaeus azt írja, hogy Platón istenfogalma sokkal vallásosabbnak tűnik a gnosztikusokénál, akiket istenellenes lázadónak tekint. Azért tartotta a gnózist nagyon veszélyesnek, mert a feltámadt Krisztus „*titkos tradíciójára*” hivatkoztak, melyek letéteményeseinek magukat tekintették, és kétségbe vonták, hogy a kinyilatkoztatás hiteles tanúja és magyarázója az egyház, illetve azért is, mert ha egy-egy gnosztikus közösség tanai túl közel esnek a keresztény tanításhoz, akkor a hívőket könnyen megtévesztik. Hangsúlyozta, hogy minden gnosztikus vezér eredetileg az egyházhoz tartozott, melyből következik, hogy a gnosztikus szektaalapítók mind későbbiek az apostoloknál. Mivel a gnózis megvetette az Ószövetség istenét, Jahvét, ezért a gnosztikusok példaképeinek számított mindenki, akit Jahve elvetett: Éva, Káin, Ézsau, Koré, a szodomiták, az egyiptomi sereg, aki a tengerbe fulladt. Azok, akik Jahve kegyeltjei voltak, azok mind „*testies*” emberek voltak a gnózis szerint: Jákob, Izsák, Ábrahám, Dávid, Mózes. Ebben a rendszerben Jézus azoknak a megváltója lett, akik fellázadtak az Ószövetség istene ellen. E miatt a tanítás miatt kellett Irenaeusnak kihangsúlyoznia az anakephalaiószisz-

tant. Ez a tan állítja párhuzamba Ádámot és Jézust, mely gondolat Szent Páltól ered, és itt válik érthetővé, hogy miért volt az egyháznak, miért volt Irenaeusnak szüksége erre. Ádám, mint az emberiség első tagja, aki bűnbeesett, Jézus pedig, mint második Ádám, aki új reményt ad, aki kiszabadít ebből a bűnös állapotból. Ádám és Jézus szerepe tehát ellentétes előjelű. Ez azért volt fontos, mert a gnosztikusok Ádám lázadásában látták az üdvösség kezdetét, hiszen ő csak a gonosz demiurgosz (teremtő isten) ellen lázadt fel. Ha tehát a gnosztikusok Jézusban is és Ádámban is a jót látták, akkor Irenaeusnak szükséges volt, hogy olyan párhuzamot vonjon Ádám és Jézus közé, ami ellentétes előjelűvé teszi őket, így ellentmondás kerül a gnózis rendszerébe (vö.: [1], 303.o.). Irenaeus szerint az igazi gnosztikusok és pneumatikusok az apostolok voltak, akiket a Szent Lélek leszállásakor tökéletes tudás töltött el, és mindegyikük egyformán ismerte Isten evangéliumát. Az egyformaság kihangsúlyozására azért volt szükség, hogy ne lehessen válogatni közülük, és az egyiket a másikkal szemben magasabb rendűnek nyilvánítani.
Alexandriai Kelemen azt veti a gnózis szemére, hogy a Szentírás tanulmányozására voltaképpen az igazi gnosztikusoknak nincs is szüksége, hiszen ő nem szorul a Szentírásra, hanem a Szentírás szorul az ő magyarázatára (vö.: [1], 276.o.). Ezzel kapcsolatban eszembe jut Jézus szava, „*nem az ember van a szombatért, hanem a szombat az emberért.*" Ebben a kontextusban számomra elgondolkoztató az, amit Kelemen ír, hiszen több szent is nyilatkozott úgy – Nagy Szent Teréz biztosan –, hogy ha a lélek olyan állapotban van, hogy élvezi a mennyei kincseket (ti.: nyugalmi ima állapotában van), akkor fölösleges erőltetni a Biblia olvasását. Annak is megvan a maga ideje, de nem mindig kell ilyen értelemben a szabályokhoz ragaszkodni. Ilyen kontextusban akár védelmezni is lehetne a gnózisnak ezt az arcát, ha azt feltételezem, hogy épp valódi mély imában volt az, aki azt írta, hogy „*ő nem szorul a Szentírásra*". Az ezzel kapcsolatos fejtegetés azonban majd az „
A gnózis hatása általában – mi lett volna, ha…" című fejezetben és a „*Befejezés*"-ben lesz olvasható.

A gnózis elleni tételek

Annak érdekében, hogy a gnózisnak a dogmatikában kifejtett hatását megértsük, először idéznünk kell pár hittételt, melyet a gnosztikus tanítások ellen hozott meg az Anyaszentegyház. Tekintve, hogy ezek a tételek nem válogathatóak ki egyértelműen a gnoszticizmus fogalmának homályossága miatt, illetve mert ha a teljesség igényével szeretnék élni, akkor hittételek tömegét írhatnám ide, ezért csupán pár alapvető, az Egyház tanításában hangsúlyos szerepet kapott hittételt fogok itt

idézni. Fontos megjegyezni, hogy az alább felsorolt „*gnózis ellen hozott tételek*” nem biztos, hogy valóban közvetlenül a gnoszticizmus ellen mondattak ki. Például szót ejtünk majd a preegzisztenciáról. Az Egyház ezt elveti Órigenész más tételével együtt, és bár Órigenészt általában nem sorolják a gnosztikusok közé, így nem állítható, hogy a preegzisztenciát elutasító hittételt közvetlenül a gnózis ellen hozták volna, mégis, sem ennél, sem más dogmáknál nem fogom megvizsgálni, hogy egy-egy a dogma által eretnekségnek ítélt tétel lehetett-e közvetve a gnózis produktuma, s ilyen módon a hittétel közvetve a gnózist utasította-e el. Helyette inkább abból indulok ki, hogy ez a közvetett kapcsolat minden tételnél megvan. Megtehetem ezt annál is inkább, mert a gnózis már a második században a virágkorát élte és széles körben el volt terjedve, így jogos ez a feltevés. Tehát itt most nem az a cél, hogy megnézzük, egy-egy dogma mi ellen lett kimondva, hanem az, hogy a gnózis milyen hatással volt az Egyház tanítására, és ez a hatás akkor is hatás, ha csak közvetve volt jelen. Példánkat tekintve, a preegzisztencia tanítása a gnózisban jelen volt, ami Órigenész tanítására is hatással lehetett, így az Órigenész elleni hittételeknek a preegzisztenciára vonatkozó részeit a gnózis hatásaként fogom értelmezni, és magát a dogmát a „*gnózis elleni tételek*” –nek nevezett halmazba sorolom, még akkor is, ha a halmaz neve félrevezető lehet. (Vannak persze, akik Órigenészt úgy tekintik, mint az utolsó nagy gnosztikust, aki a gnózist és a neoplatonikus tételeket megpróbálta átültetni az Egyház tanításába. (Vö.: [9] és [10]))

PREDESTINÁCIÓ

Sok gnosztikus közösség használta ki Szent Pál predestinációra vonatkozó mondatait, és az emberiséget három merev osztályba sorolták. A legfelső kategóriába tartoznak a szellemiek (pneumatikoi), akiknek az üdvössége öröktől fogva biztosított, a második kategóriába a lelkiek (pszükhikoi), akik csak remélhetik az üdvösséget, ha eljutnak a tudáshoz, és a legalsó kategóriába a testiek (szarkikoi, szómatikoi), akik képtelenek szellemi ismeretekre szert tenni, ezért ők a kárhozott tömeg (massa damnata) (Vö.: [1], 59.o.). A predestinációról azonban nem fogok írni ebben a dolgozatban, mert az egy teljesen külön dolgozat megírását igényelné. Annyit azonban megemlítek, hogy ez a kérdés sok vitát kavart már a korai egyházban is, és talán Szent Ágostonnál látható a legszebben, hogy milyen összetett és bonyolult kérdésről van szó. Egy ilyen összetett témában az az elgondolás, hogy az emberiség 3 osztályba sorolható, és a középső osztály az, ahol még nem dőlt el az ember sorsa, ez az elgondolás – főleg a kezdeti időkben – talán nem is annyira primitív hozzáállás, legalábbis annyira semmiképpen sem, mint a protestantizmusé. Főleg, ha végiggondoljuk,

hogy e mellett a hit mellett a preegzisztencia tana is jelen volt, s így Isten igazságosságát nem sértik, ellentétben a protestánsokkal.

PREEGZISZTENCIA

Maradjunk is a példánknál, így az első megvizsgálandó tétel a preegzisztenciával kapcsolatos. Mivel a gnózis szerint a világ valami rossz, az előző létrendben történt kozmikus katasztrófa következménye, ezért minden gnosztikus közösség hitt a léleknek a fogantatás előtt való létezésében.

Irenaeus velük szemben állítja: „*Ember, nem vagy teremtetlen, nem is léteztél úgy együtt Istennel, mint tulajdon Igéje, hanem kiváló jósága következtében most teremttettél, lassan tanulod meg az Igétől Isten rendelkezéseit, aki téged alkotott.*” ([1], 299.o., vagy Irenaeus: AH II,25,3)

Órigenész ellen hozták a következő dogmát (ezen kívül még 8 kánon van):

FJ403 1. Kánon. Ha valaki azt mondja vagy gondolja, hogy az emberek lelkei előbb léteztek, ugyanis ezek azelőtt oly lelkek és szent erők voltak, akik az isteni szemlélődés teljességét kapták, de rosszabbra fordultak, ezért elhidegültek az Isten szeretetétől, és ezért nevezték azokat görögül pszichének, azaz léleknek vagy animának, és vezeklés végett lettek bebocsátva a testekbe, legyen kiközösítve.

Priscillianus ellen hozták a következő nyilatkozatot:

FJ455 5. Ha valaki azt hiszi, hogy az emberi lelkek vagy az angyalok az Isten lényegéből léptek elő, mint Manicheus és Priscillianus állították: legyen kiközösítve.

FJ456 6. Ha valaki azt mondja, hogy az emberi lelkek előbb mennyei lakóhelyükön vétkeztek és ezért a földön emberi testbe taszíttattak, mint Priscillianus mondta: legyen kiközösítve.

Ezeknek a tételnek az átgondolásával kapcsolatban szót ejtek majd az „*A gnózis hatása általában – mi lett volna, ha...*” című fejezetben.

DOKETIZMUS

Azokat az irányzatokat, melyek szerint Krisztus tiszta szellemi lény, teste pedig csak látszattest, doketizmusnak nevezzük. Két nagy képviselője volt ennek a tannak, Baszilidész és Valentinosz. Alexandriai Baszilidész szerint a keresztre feszítés csak az ördög és a zsidók megtévesztése volt, a valóságban Cirenei Simon szenvedett, Jézus pedig eltűnt. Saját neve alatt írt egy evangéliumot. Valentinosz szerint Jézus Márián keresztül jött a földre, de nem vett föl tőle fizikai testet, tehát csak látszat szerint szenvedett. Ezeket a gondolatokat az Egyház mind a gnoszticizmus halmazába teszi. Ugyanis a gnózis nem tulajdonít értéket ennek a világnak, tehát a testnek sem, hiszen az anyagi világ sorsa a pusztulás. „*A gnosztikus megváltó*

a világtól, az anyagtól szabadít meg, a lelket kiszabadítja a testből." ([1], 58.o.) A doketista gondolkodók ebből azt a következtetést vonták le, hogy Jézusnak, aki tökéletes Isten, nem lehetett ilyen mulandó teste. Antiochiai Szent Ignác és Szent Irenaeus sokat küzdött az ilyen tanok ellen (Vö.: [7]). Az Egyház vallja, hogy Jézus valóságos emberként volt köztünk, sőt, túlmegy ezen, és azt tanítja, hogy a megváltás nem csak a lélekre, hanem a testre is vonatkozik, és elutasítja azt a tant, hogy a megváltás kizárólag lélekmegváltás.

Az egyház néhány ide vonatkozó megnyilatkozása, melyből az is látható, hogy a doketizmus sok körben volt népszerű:

FJ1338 Erősen hiszi, vallja és hirdeti, hogy az Isten Fia felvett emberségében valóban született a Szűztől, valóban szenvedett, valóban meghalt és eltemették, valóban föltámadott a halottak közül, és fölment a mennybe és az Atya jobbján ül és el fog jönni az idők végén, hogy megítéljen élőket és holtakat.

FJ1340 Kiközösíti Manicheust és követőit is, akik azt képzelik, hogy Isten Fia nem igazi testet vett föl, hanem szemfényvesztő képzeletbelit, és így teljességgel elvetik az igazi emberi mivoltot Krisztusban.

FJ1341 Ugyanígy Valentinust, aki azt állítja, hogy Isten Fia semmit sem kapott Szűz Máriától, hanem égi testet vett magára és úgy ment át a Szűz méhén, mint ahogyan a folyóvíz átfut a vízvezetéken.

FJ1342 Ugyanígy Ariust, aki azt állítván, hogy a Szűztől vett testben nem volt lélek, úgy vélte, hogy a lélek helyén az istenség volt.

FJ1343 Apollinarist is, aki megértvén, hogy ha tagadja a test formáját adó lelket Krisztusban, akkor nem lett volna benne valódi emberség, azt állította, hogy csupán érzéki lelke van, az Ige istensége pedig betöltötte az értelmes lelkének helyét.

FJ1344 Kiközösíti Mopszvesztiai Theodoroszt is és Nestoriust, akiknek állítása szerint az emberség a kegyelem által egyesült Isten Fiában, és emiatt két személy van Krisztusban, amiként azt vallják, hogy két természet van, minthogy képtelenek megérteni, hogy az emberség a személyi egység által volt az Igében, és emiatt tagadják, hogy az Ige személyét kapta meg. Ezen káromlás szerint ugyanis nem az Ige lett testté, hanem az Ige a kegyelem által lakozott a testben, azaz nem az Isten Fia lett emberré, hanem inkább Isten Fia lakást vett az emberben.

FJ1345 Ugyancsak kiközösíti, kiátkozza és elítéli Eutychész archimandritát, aki miután megértette, hogy Nestorius káromlásának értelmében a megtestesülés igazsága kizárt dolog, és emiatt arra van szükség, hogy Isten Igéjének az emberséggel úgy kell egyesülnie, hogy az istenségnek és az emberségnek egyugyanazon személye legyen, de már képtelen volt felfogni a személy egységét a természetek többségének megmaradása

mellett: ezért tehát amint az istenségnek és az emberségnek a személyét egynek feltételezte Krisztusban, így állítása szerint egy természet is létezik benne, s ezt úgy képzelte, hogy az egyesülés előtt megvolt a természetek kettőssége, de az emberi természet fölvételekor egy természetté változott, legnagyobb fokú káromlással és istentelenséggel azt engedve meg, hogy vagy az emberség változott át istenséggé, vagy az istenség emberséggé.
FJ454 Ha valaki Krisztusnak a test szerinti születésnapját nem őszintén, hanem csak színlelve tiszteli úgy, hogy ezen a napon és vasárnap böjtöl, mert nem hiszi, hogy Krisztus valódi emberi természetben született, amint Kerdón, Markion, a manicheusok és Priscillianus állították, legyen kiközösítve.
FJ189 Hisszük tehát, hogy őt, az Isten Fiát, aki teljesen minden kezdet előtt született az Atyától, Isten megszentelte a Boldogságos Szűz Mária méhében és a Fiú onnan férfi magja nélkül nemzettetett, igazi embert vett fel magába; akinek csupán csak két természete van, azaz az istenségé és a testé, amelyek végeredményben egy személyben egyesülnek: ő a mi Urunk Jézus Krisztus. Teste nem képzeletbeli volt, vagy pedig csak valamilyen képzelődés szülte formákból tevődött össze, hanem szilárd és igazi valóság volt. És ő éhezett is, szomjazott is, a fájdalmat is érezte és sírt is, és a test minden romlását érzékelte, s a testét ért minden méltatlanságot elviselte. Legutoljára a zsidók keresztre feszítették, meghalt és eltemették, és harmadnapon feltámadt; ezt követően többször együtt volt tanítványaival, s feltámadása utána a negyvenedik napon felment a mennybe. Ezt az ember fiát „Isten Fiának" is nevezik; azonban Isten Fiát mint Istent nem hívják „ember fiának".
FJ196 6. Ha valaki… azt hinné, hogy az Isten Fia istenségében szenvedett [ill. hogy Krisztus nem születhet]: legyen kiközösítve.

A TEST FELTÁMADÁSA

Mielőtt a test feltámadásának tanába belevetnénk magunkat, ismerjük meg kicsit a montanizmust. Ez azért fontos, mert egy olyan második században elindult egyházi mozgalom volt, mely első ránézésre könnyen a gnosztikusokat juttathatja eszünkbe, de a montanistákat már nem tették bele a gnosztikusok halmazába. Azért ebben a fejezetben teszek erről említést, mert éppen a test feltámadásának tana az, ahol a kettő határozottan szétválik, ugyanis a montanisták szembeszálltak a gnózissal ebben a kérdésben. A montanizmus inkább a zsidó apokaliptikából nőtte ki magát. Alapítója Montanosz, akinek köréhez tartozott Priszka és Maximilla, akik extázisban tolmácsolták a Szentlélek (Paraklétosz) szavait. Új tanítást nem közöltek, csupán „*szigorúbb, a Didakhé prófétáira jellemző egyházi fegyelem érvényességét sürgette*" ([1], 73.o.). Várták a ko-

rai világvégét, eszkatológiájuk a Jelenések könyvére támaszkodott, magukat „*pneumatikusoknak*” tartották, a hierarchiájukba bevonták a nőket is, saját liturgikus összejöveteleik voltak. Végül az Egyház határozottan és egységesen szembefordult velük, de nagy elterjedtségük miatt sokáig nagy probléma volt az Egyház számára.

A gnosztikusokra visszatérve, a gnózis elvetette a test feltámadásának tanát. Hatása ebben is „*negatív hatás*” volt, ugyanis ellenük kezdte el hangsúlyozni Irenaeus az Adversus haereses könyvének 5. fejezetében a test feltámadását, melyet – állítja Irenaeus – nem lehet allegorikusan értelmezni.

A legősibb hitvallások egy része már tartalmazta a test feltámadását, egy másik része nem. De van olyan ősi hitvallás is, mint például az Örmény Egyház hitvallása, mely „*boldog feltámadást*” említ a testi helyett. 215-217 körül írta Szent Hippolytus áldozópap és ellenpápa az „*Apostoli hagyomány*” című művét, melyben a hitvallás szövege szintén tartalmazza a test feltámadását. Elmondhatjuk hogy a harmadik század elején már elég széles körben ismert volt a hitvallás, mely lényegében szinte azonos volt a mai verzióval.

A test feltámadásáról szóló nyilatkozatok az alábbiak:

A 4. és 5. század fordulópontján íródott dogma, elsősorban a priscillianusok ellen:

FJ190 Hiszünk az emberi test jövendő feltámadásában is. Az ember lelkéről pedig azt mondjuk, hogy nem isteni szubsztancia vagy az istennek egy része, hanem teremtmény, amely nem az isteni akarat folytán esett el.

FJ200 10. Ha valaki... azt hinné, hogy az emberi testek nem fognak feltámadni a halál után: legyen kiközösítve.

Órigenész ellen hozták a következő dogmát:

FJ407 5. Kánon. Ha valaki azt mondja vagy gondolja, hogy a feltámadásban az emberek teste, mint gömb alakú támad fel, és nem vallja, hogy mi felegyenesedve támadunk fel, legyen kiközösítve.

Az 5. század közepe-vége környékén írták le a püspökszentelés előtti hitvizsgát, mely tartalmazza a következő kérdést is:

FJ325 [...] Azt is meg kell kérdezni tőle, vajon hiszi-e ennek a testnek, amelyet viselünk, és nem egy másik testnek a feltámadását [...]

A 6. századból:

FJ574 (35) Példát mutatott nekünk a saját feltámadásával; mindenütt higgyük, hogy amint ő minket élővé téve két nap után a harmadikon élőként feltámadt a holtak közül, így mi is ennek a világnak a végén fel fogunk támadni. Nem légszerű vagy a fantázia látomásának árnyékszerű megjelenésében, ahogyan egyesek elvetendő véleménye előrevetíti, hanem az igazi test

szubsztanciájában, amelyben most vagyunk és élünk, és az ítélet idején Krisztus és az ő szent angyalai elé állva ki-ki számot fog adni a test életében elkövetett saját cselekedeteiről, ahogyan az akár jó volt, akár rossz, és meg fogja kapni tőle vagy a saját cselekedeteiért a véget nem érő boldogság országát, vagy bűneiért az örök kárhozat pusztulását.

DEMIURGOI

Tény, hogy voltak olyan gnosztikusok, akik azt gondolták, hogy az ószövetségi teremtő Isten démonikus és nem azonos Jézus Atyjával – erről már bővebben írtam. Ezért bemásolom az ide vonatkozó dogmát is, mely szintén az I. Toledói Zsinaton keletkezett a 4.-5. századfordulón, és a priscillianusok elleni dogmák közé sorolták ezt is:

FJ199 9. Ha valaki… azt hinné, hogy egy másik Isten teremtette a világot, mint az, akiről írva van: Kezdetben teremtette Isten az eget és a földet: legyen kiközösítve.

A hatodik században keletkezett dogmák:

FJ461 11. Ha valaki megveti az emberek házasságát és irtózik újszülöttek nemzésétől, amint Manicheus és Priscillianus hirdették: legyen kiközösítve

FJ462 12. Ha valaki az állítja, hogy az ember testi mivoltát a gonoszlélek alakította ki, és azt mondja, hogy a fogamzásokat az anyák méhében a démonok mesterkedése alakítja, és ezért a test feltámadását sem hiszi, mint Manicheus és Priscillianus tanították: legyen kiközösítve.

FJ463 13. Ha valaki azt mondja, hogy az összes testek teremtése nem Isten műve, hanem a gonosz angyaloké, amint Manicheus és Priscillianus állították: legyen kiközösítve.

A gnózis hatása az Egyház tanítására

A fent idézett dogmák segítségével már sok hatást tudunk felmutatni az Egyházban, mely a gnoszticizmusból származik, többnyire mind olyanok, amik ellenreakciók voltak.

A gnosztikus prédikációk miatt felmerült a Szentírás és a hierarchia tekintélyének kérdése. Így gyakorlatilag a gnoszticizmus miatt kellett tisztázni a következő kérdéseket: az apostoli utódlás, az újszövetségi szentírási kánon és a hit szabályainak kérdését. Elkezdték hangsúlyozni, hogy az egyházban az egyetlen vezető tekintély a püspök. Római Szent Kelemen kezdte nyomatékosítani a gnosztikusokkal szembeni harc során, hogy az egyházi tekintély alapja a történelmi folytonosság. Kelemen felhívta a figyelmet arra, hogy ha titkos tudás valóban létezett volna, akkor annak legalább az apostoli alapítású egyházakban tovább kellett volna élnie, de éppen ezeken a helyeken nincs nyoma ilyen titkos tannak. Már Irenaeus műveiből kiderül, hogy Róma és Antiochia kiemelt jelentőséggel bír, tekintettel arra, hogy Péter és Pál működésének színterei. Ezen

központok püspökeire úgy tekintettek, mint az apostolok utódaira. Az apostoli utódlás kiemelését talán meredek a gnoszticizmus hatásaként értelmeznünk, de mindenképpen felgyorsította ezt a folyamatot. Szükséges volt ugyanis az egység megőrzése a gnosztikus sokszínűségben. Kérdés azonban, hogy az igazságot is megőriztük-e. Erről a kevéssé tudományos jellegű kérdésről a következő fejezetben ejtünk pár szót. A hierarchia mellett az újszövetségi kánon lezárása is fontos lépés volt az egység megőrzésében. Például Markión csak Lukács evangéliumát ismerte el, és azt is csak „*megtisztítva*", a valentiniánus gnosztikusok pedig négynél is több evangéliumot ismertek el. A második század közepén már többnyire kánoninak ismerték el a 3 szinoptikus evangéliumot, a század végére közéjük került János evangéliuma is. (Ez utóbbit részben Irenaeus munkájának köszönhetjük, aki érvelt amellett, hogy valóban János a szerzője, akárcsak a Jelenések könyvének.) Vanyó László megjegyzi, hogy talán valaki csodálkozik azon, hogy miért voltak véleménykülönbségek a kanonizálás során, de – írja Vanyó – valójában éppen az a meglepő, hogy milyen gyorsan kialakult egy egységesen elfogadott újszövetségi írásgyűjtemény (vö.: [1], 65.o.).

Szintén az eretnekségek, és elsősorban talán a gnoszticizmusnak köszönhető, hogy gyorsan kialakult a regula fides, azaz a hit szabálya, mely az üdvtörténet legfontosabb mozzanatainak rövid felsorolását tartalmazza. Innentől kezdve, aki nem a hit szabálya alapján értelmezte a Szentírást, azaz például szembeállította az Ó- és Újszövetséget, az máris az eretnekség gyanújába keveredett, ugyanis mindent az apostoli tradíciókon nyugvó regula fides alapján kellett értelmezni, és kell mind a mai napig.

Szent Irenaeusnak, aki az egyházi tanítás kifejtésének egyik kiemelkedő alakja a korai egyházban, s így akinek hatása nagyon jelentős, a felfogása csak a gnoszticizmus ismeretében érthető meg, mert álláspontját a gnózis ellentéteként vázolta. Ez az oka annak, hogy a gnosztikusok tanítása többnyire ellenreakciót, azaz „*negatív jellegű hatást*" (értsd a korábbi kifejtésem alapján) okozott az egyházban. „*Minden új eszmére éhes, minden irányban nyitott gnosztikus rendszerekkel szemben olyan zárt rendszert alakított ki, amely már néha szinte akadályozza, hogy következetlenségek nélkül tárja fel az egyházi tanítás és szentírás-magyarázat összefüggéseit*" – írja Vanyó ([1], 278.o.). Éppen ez az egyik pont, amiről a következő fejezetben szólni fogok, hogy hol vannak azok az esetek, ahol az egyház talán átesett a ló túlsó oldalára, és teszem ezt nem az egyházi tanítást megkérdőjelezve, hanem a gnózisban esetlegesen fellelhető pozitívumok megmentéséért, az egyház gazdagításáért, hiszen én is belátom, hogy Irenaeus tanításának nem volt más

célja, mint a szent egyházának a védelme. Ma azonban megpróbálhatjuk megvizsgálni a továbblépés lehetőségeit. Például ma már belátja az egyház, hogy Irenaeus – épp a gnózissal szemben – nem akarja allegorikusan értelmezni a Bibliát, mindenhol a szó szerinti értelmezéshez ragaszkodik, de ez az elv végül következetlenségbe sodorja, mert az allegorikus értelmezést ő sem tudta megkerülni. Vagy szintén következetlenség volt, amikor az Ó- és Újszövetség folytonosságát védve, Iz45,1-ben Kürosz helyett Kürioszt olvasott, hogy ezt a részt is Krisztusra vonatkoztathassa, s így cáfolja a gnózist, ami tagadta, hogy az Ószövetség előre tudott valamit Jézusról. Sőt, meg kell vallani, hogy következetlenség volt azt állítani, hogy a Szent Lélek leszállása után az apostolok egyformán álltak a tudásban, hiszen ismerjük Pál és Péter vitáját is a zsidózókkal kapcsolatban, hogy Pálnak helyre kellett igazítania Pétert ebben a kérdésben. Illetve maga az Egyház is kiemeli Péter szerepét az apostolok közül. Azt is tudjuk – sőt Irenaeus is tudta –, hogy az az egyházkép, amit lefestett, tudniillik, hogy a tradíció mindenütt megegyezik, nagyon idealizált, hiszen rengeteg vita és szakadás volt már a második században is. Szintén ellentmondásba került, amikor a gnózissal szemben azt vallotta, hogy Jézust meglehetősen idős korában feszítették keresztre. Erre azért volt szüksége, hogy csökkentse az időtávot a jelen és Krisztus feltámadása között, illetve ez alátámasztotta a doketizmussal szemben, hogy Krisztus az egész emberi életet megszentelte. Viszont így a keresztre feszítés nem Tiberius uralkodása alatt, hanem Claudius alatt történt, ami ellentétben állt a kánoni tradícióval. (Vö.: [1], 293-294.o.) Mivel a gnosztikusok gyakran jöttek elő új ötletekkel az Újszövetség értelmezésével kapcsolatban, ezért Irenaeus elutasította, hogy létezhet a Szentírásnak minőségileg magasabb rendű megértési szintje. Azt elfogadta, hogy egyes helyeken még vannak megválaszolatlan kérdések, illetve, hogy lehetnek olyanok, akik egy-egy részt jobban megértenek, átlátnak, de vallotta, hogy megrendítően új, pláne ezoterikus ismereteket nem lehet kiolvasni a Bibliából, mert vannak dolgok, amiket csak Isten tud, és a Szentírás csak az üdvösséghez szükséges ismereteket közöl. A Szentírás mellé emeli Irenaeus az apostoli tradíciót és a hit szabályát. A tradíció azért fontos, mert az első keresztények jelentős része nem papírra írta az evangéliumot, hanem az a szívükben volt, és a szerint éltek. A hit szabálya pedig azért fontos, mert csak ennek fényében szabad exegézist folytatni, ami megakadályozza a hamis gnózis belemagyarázásait. Ez a hármas egység, a Szentírás, a tradíció és a hitszabály nem állítható szembe egymással, hiszen együtt fejlődtek ki ugyanabból az alapból. Ezzel szemben – mondja Irenaeus – a gnózis

szembefordul velük a „*titkos hagyományra*” hivatkozva. Szintén Irenaeusnál jelenik meg az a gondolat, hogy a Szent Lélek működését az emberben az egyházhoz tartozás biztosítja. Számomra ez kishitűséget sugall, de sajnos ez a gondolat mind a mai napig meghatározó az egyházban. Azt gondolom, hogy ez lenne a helyes megfogalmazás: *a Szent Lélek működése az embert az egyházhoz köti, akár tud róla, akár nem*. Azok a – Rahner szavával élve – anonim keresztények, akiknek semmi közük az egyházhoz, azok még élhetnek a Szent Lélekkel szoros kapcsolatban. Ez az a kapcsolat, ami miatt kereszténynek nevezhetünk valakit, és ez az a kapcsolat, ami a szentségekben nyilvánvalóvá válhat. Sajnos tudjuk, hogy ez ma nem működik, hogy az emberek általában „*kibérmálkoznak*”. Nem mondhatjuk, hogy az egyházhoz tartozás biztosítja a Szent Lélek működését, mert ezzel az egyházat elsőbbrendűnek valljuk a Léleknél. Ez a mondat csak úgy fogadható el, ha az egyházhoz tartozás lelki szinten történik, de akkor ez ekvivalenssé válik a Lélek működésével, tehát a mondatnak nem lesz jelentése. Erről is a következő fejezetben lesz még szó.

A gnózis hatása általában – mi lett volna, ha…

Ebben a fejezetben a jelen dogmatikától elrugaszkodva és megengedve a – Rahner kifejezésével élve – „*jogos tudománytalanság tudományosságát*” ([2], 24.o.) feltesszük a „*mi lett volna, ha*” kérdéseket, ha a gnózisra az Egyház nem kiközösítő dogmákkal válaszol. (Rahner persze nem ebben, hanem a „*hit megalapozása az első reflexiós szinten*” témakörben használta ezt a paradox kifejezést.)

Mielőtt belekezdenék ebbe a témába, had idézzem ismét Karl Rahnert, aki elfogadott és a XX. század egyik jelentős dogmatika professzora volt:

„*Igazhitű katolikusként is lehetnek bizonyos fenntartásaink a tisztítóhely elgondolásának szokásos és hagyományos módjával szemben. Csupán arra kell ügyelnünk, nehogy kiterjesszük a kifejezési móddal kapcsolatos nehézségeket magára a dogmára, amelyet feltétlenül fenn kell tartanunk. Sok tennivaló van még itt, és minden bizonnyal sok nehézség fog még tisztázódni a közbülső állapot és a tisztítótűz tanával kapcsolatban. Végezetül arra a kérdésre hívjuk még fel a figyelmet, hogy vajon a „közbülső állapot” katolikus fogalma – amely oly régimódinak látszik első pillantásra – nem szolgálhat-e kiindulópontul ahhoz, hogy jobban értsük és jobban boldoguljunk a „lélekvándorlás”, a „reinkarnáció” tanával, amely a keleti kultúrákban erősen el van terjedve, és amelyet ott nyilvánvalónak tekintenek. Ez lehetségesnek látszik, legalábbis azzal a feltétellel, hogy a reinkarnációt nem tekintjük az ember sorsának, amely soha sem szűnik meg és örökké folytatódik az időben.*” ([2], 352.o.)

Megdöbbentő, hogy milyen nyitottsággal és okosan közeledik Rahner ehhez a kérdéshez, mely úgy tűnt, hogy már a második században elvetésre került Irenaeus által a preegzisztencia kiiktatásával. Mi lett volna, ha az Egyház a rahneri bölcsességgel nyitva hagyta volna ezt a kérdést?

Láttuk, hogy talán a gnózistól való félelem miatt milyen mereven utasított el néhány ókeresztény író pár gyanús tételt. Ezekben a merev elutasításokban olyan fogalmakat használtak, melyek még nem voltak elég kiforrottak ahhoz, hogy ilyen egyértelmű kijelentéseket tegyünk. Ismét Rahner szavait idézem:

„Éppen minket, teológusokat fenyeget állandóan a veszély, hogy a vallási és teológiai fogalmak egész arzenáljával beszéljünk mennyről és földről, Istenről és emberről. Előfordulhat, hogy rendkívüli jártasságra teszünk szert ebben a teológiai beszédmódban, miközben egzisztenciánk mélyén még korántsem értjük igazán, hogy voltaképpen miről is beszélünk." ([2], 28.o.)

Rahner nem az ókorról vagy a középkorról beszélt, hanem a jelen teológusairól. Sajnos ma is túl alázatlanul és gőgösen közelítünk a transzcendens felé, ha egyáltalán közelítünk. Úgy vélem, hogy ez a rossz metódus már az ókori keresztények között is megvolt, de az ő esetükben ezt még nem lehet vádként felhozni, hiszen a keresztény vallás, de általában a filozófia is még gyerekcipőben járt. Azóta azonban nagyon kifinomultak a teológiai-filozófiai fogalmak, vagy legalábbis ma már meg van arra a lehetőség, hogy egy-egy kérdést 2000 éves tapasztalat és 2000 évnyi írásos dokumentumok, reflexiók fényében vizsgáljunk. Bár a görög filozófiából már az első századokban rengeteget tanulhattunk volna, de egy új vallás esetén érthető, hogy távol tartja magát a már megerősödött nagy gondolatoktól. Ha egy keletkezőfélben levő csillag egy nagy társához túl közel kerül, akkor az beszippantja őt anélkül, hogy a nagy csillagot megváltoztatná. Érthető, hogy a korai keresztények annyira csak Jézust imádták és érte éltek-haltak, hogy semmilyen más régi filozófiával nem voltak hajlandóak egyezkedni. Érthető és tiszteletreméltó. Ma azonban teljesen más a helyzet, ma már megengedhetjük magunkat, hogy rahneri bátorsággal újragondoljuk a fenti kérdéseket, hiszen a krisztológiánk annyira stabilan és szépen kikristályosodott, hogy egy ilyen nyitás nem jelenthet veszélyt rá nézve, sőt, úgy hiszem, ma már csak nagyobb erőt adna neki.

Preegzisztencia. Vajon milyen hatása lenne annak, ha az Egyház, nem azt mondom, hogy kijelentené a preegzisztencia létét, hanem ha csupán újra kinyitná ennek a lehetőségét. Órigenész-szel kapcsolatban például egyre nyitottabb nézeteket vall az Egyház, már nincs meg az a merev elzárkózás, mint

régen Jeromos hatására. Azok az emberek, akik minden vasárnap eljárnak a templomba, sőt még azok is, akik aktívan részt vesznek egy-egy egyházközség életében, nagyon sokféle módon értelmezik a hitigazságokat, és feltehetően a jelentős részük elítélhető lenne egy-egy nézetük miatt. Sokszor a plébános is. Sokszor a plébános is látja ezeket a „*tévedéseket*”, de szemet huny felettük, mondván, ők is jó emberek, egy-egy kevésbé jelentős hittételben had legyenek más nézőponton. Ha a gyakorlat ez, márpedig ez, akkor állítom, semmi komoly meghasadást nem okozna, ha kinyitná az Egyház ezt a kérdést. Ellenben nagyon sok ember, akik a keleti vallások iránt elkötelezettek, sokszor a reinkarnáció számukra hiteles elképzelése miatt, szóval nagyon sok ember megnyerhető lenne az egyház számára, ha megengedő lenne ebben a kérdésben – természetesen csak bölcs keretek között, ahogyan erre Rahner is rámutatott. Persze nem az a cél, hogy megnyerjünk sokakat, ez nem politika, a cél az, hogy magunkat védjük, és semmiképpen se tagadjunk meg valamit, amiről nincs egyértelműen biztos ismeretünk.

Doketizmus. Mivel az egész krisztológiánk Jézus tökéletes istenségén és emberségén alapul, és erre több kinyilatkoztatás is utal, ezért nagyon hálásak lehetünk az apologétáknak, akik ebben a kérdésben bölcsen és határozottan jártak el. Nem gondolom, hogy ez a kérdés problémákat szülhet napjainkban, így ezzel nem foglalkozom. Ami több vitát szülhetne, az inkább Jézus feltámadása utáni testének a kérdése, de ez meg nem a gnoszticizmus témája, hiszen ők már a feltámadás előtti testet sem fogadták el. A doketizmussal kapcsolatban azonban van egy fontos tanítása az Egyháznak, amit én megint túlzott ellenreakciónak érzek. Ez pedig az, hogy Jézus megváltó tette egész emberségünket váltja meg. Ebben a megfogalmazásban nincs is probléma, de amikor a Tanítóhivatal kihangsúlyozza, hogy a lelket és a testet is megváltotta, akkor megint ugyan oda jutottunk, mint a test feltámadásának a tanításánál. Erről pedig alább írok.

A test feltámadása. A fenti dogmákat és Irenaeus tanítását olvasva azt látjuk, hogy nagyon határozott véleményen van az egyház a test feltámadását illetően. Nem enged meg semmiféle szellemi testet, amiről Szent Pál írt. Abban a fizikai testben kell feltámadnunk, amiben a jelen fizikai életünket is éljük. Ez meglehetősen groteszk álláspont, és tulajdonképpen érthetetlen, hogy mi alapján alakult ki ez a nézet már a korai egyházban. Jézus testi feltámadásából ilyen messzemenő és irracionális nézetet nem lehetett volna létrehozni, tehát kellett lennie még valaminek e mögött a nézet mögött, amely nézet még ma is él az egyházban, de sajnos nem sikerült rájönnöm, hogy mi

az. Annyi azonban biztos, hogy Rahner ezt is igyekszik más megvilágításba helyezni:
„A Szentírás kinyilatkoztatása szerint ez az örökkévalóság az osztatlan és egész ember időbeliségét eljuttatja a végérvényesség állapotába, következésképpen nevezhetjük a test feltámadásának is.” ([2], 351.o.)
Az én nyelvemre lefordítva a fenti idézet azt jelenti, hogy ha meghalok és Istenhez jutok, mint időtlen és végérvényes állapotba, mondhatom akár mennyországnak is, akkor mivel az Isten időtlensége mindent magába foglal, még a jelen testi, azaz időbeli állapotomat is, ezért ezt a végérvényességet ráhúzhatom a test feltámadására. Rahner jól megfogta és ezzel együtt ki is kerülte a testi feltámadás egyik alapproblémáját, az idő kérdését. Hogyan beszélhetünk a jelen fizikai testemről az üdvözült időtlen állapotban? Sehogy, de mivel mondhatom azt, hogy ez az időtlen állapot magába foglalja a testi állapotomat is, ezért nevezhetem ezt a test feltámadásának. Röviden megfogalmazva ez számomra azt jelenti, hogy nincs testi feltámadás a kifejezés egyszerű értelmezésében. Persze lehet, hogy ez kiforgatása Rahner szavainak, de én nem tudom másképp értelmezni őket.
Demiurgoi. A rossz teremtő isten és a jó megváltó Isten kettősségéről szintén felesleges beszélni, mert mind filozófiai, mind teológiai szempontból nagyon messze állunk ettől a felfogástól, és úgy vélem, ez ma semmiképpen sem jelent tényleges fenyegetést a keresztény hitre, és a korai egyházban sem kellett ezzel több évszázadon át vitázni, gyorsan túlléptek ezen. Azt gondolom, hogy ez az egyik olyan arca a gnoszticizmusnak, ami annyira távoli a keresztény hittől, hogy komoly hatást nem is okozott a dogmatikában sem, leszámítva azt az egy-két dogmát, ami elítéli ezt a nézetet.
Alapvetően fontos, hogy megvizsgáljuk a ma uralkodó lelkiséget az Egyházon belül. Kevesen élik meg azt, amiről Prohászka is írt, a lélek anyanyelvével, az imával kapcsolatban, meg amit Rahner is hangsúlyozott az Isten megérintésével kapcsolatban, tehát hogy az imádság az Istennel való személyes kapcsolat, kétirányú kommunikáció. Ez a lelkület óriási szabadságot ad az embernek, de nyilvánvaló, hogy az intézményes egyház fél tőle, mert nem szabályok közé illeszthető. Azonban ezt a zártságot, mely ebből a dolgozatból is megmutatkozik, kezdve Irenaeus írásaitól, szóval ezt a zártságot el kell dobnia magától az egyháznak, ha valóban az Igazság védelmezője akar lenni. A gnoszticizmus nagyon nagy előnye, hogy individuális szabadságot hirdet, személyes kinyilatkoztatásokat enged meg. Érthető ezzel szemben az Egyház félelme, mert ezzel a szabadsággal visszaélhet a negatív erő, komoly rombolásokat is okoz-

hat, de újra hangsúlyoznom kell, hogy a mai korban szükségszerű ezeknek a kérdéseknek az újra átgondolása és az arany középút megtalálása. Bátorságot, hitet és valódi Isten-kapcsolatot igénylő feladat ez.

Hamvas Béla nyomán

A fenti írástól kissé elrugaszkodva, de ahhoz mégis szorosan kötődve meg kell említeni Hamvas Béla gondolatait, akit „a magyar gnosztikusnak" szoktak emlegetni. Az ő világképe egy lehetséges válasz az előbbi fejezet kérdésére, azaz, hogy „mi lett volna, ha az Egyház nem űz hajtóvadászatot a gnoszticizmus ellen". Illetve azért is fontos a gnoszticizmust Hamvas gondolatain keresztül is szemlélnünk, mert egyes kérdéseket teljesen más megvilágításba helyez.

Önmagában már a gnózis szónak az értelme, értelmezése is új megvilágításba kerül. Vagy inkább nem is a gnózis, hanem a hit szónak az értelmezése, melyet a gnózissal állítanak szembe. Azonban a pastas, fides szavak, melyeket hitnek fordítottak, valójában nem hitet jelentenek. A pistis görög szó bizalmat, a fides latin szó pedig hűséget jelent – magyarázza Hamvas [5]. A nemzeti nyelvekre hit szóra fordították, ami teljesen eltér eredeti jelentésétől. Az evangéliumokban szereplő szó hűséget jelent. A bűn az, ami az Istennel szemben tett kezdeti hűtlenség következménye. A hűség, az Istenhez való hűség tehát a bűn felszámolása, és így az evangélium egyik meghatározó szava. A bűn, a hűtlenség a lényt lefokozza, beteggé teszi, míg a hűség megszabadít. Ez alapján az evangéliumi csodákban nem a hit, hanem a hűség az, ami meggyógyította a betegeket. A hegyek mozgatására nem a mustármagnyi hit, hanem a mustármagnyi hűség tesz képessé. Hűség, mely az Istenhez kapcsol, hűtlenség, mely elválaszt tőle. A hűség a legnagyobb erő. „Ó hűtlen nemzetség, meddig leszek még veled!"

A hit és a tudás, mint az intellektus két oldala Alexandriában kerültek szembe egymással, de ott is a pistis bizalmat, a gnózis szakismeretet jelentett. Hamvas szerint ebből a félreértésből származik az a folytonos és értelmetlen vita a hit és tudás szembenállásával kapcsolatban.

Hamvas is csak idéz, amikor azt mondja, hogy a kereszténység nem vallás, hanem beavatás. A beavatás célja megegyezik az evangéliumok céljával, és ez az illuminatio, azaz átvilágítás. A bűn, a vétek tisztátalanná tesz, mocskossá, és nem más, mint a lét beszennyezése és megrablása. Minél nyíltabb ez a beszennyezés, súlya annál kisebb. Minél tökéletesebben rejtik el, súlya annál nagyobb. A legnagyobb bűn az, amit rejtekben tesznek, nem az, ami mindenki számára látható. A legnagyobb vétek az, amit fejlett fedőtechnikával szilárd rendszerré építenek, a tökéletesen elrejtett létrontás-szisztéma. A létrontásra

éppen ezért jellemző, hogy önmagát igyekszik eltakarni, és azt láttatni, hogy nincs bűn. A létrontást jóvá kell tenni. Ha az ember elmulasztja a jóvátételt, akkor az adósság terhét veszi magára – mondja Hamvas. Az adósságot törleszteni kell, ha nem törlesztik, növekszik. A Megváltó, aki helyettem az adósságot kifizeti, vagyis az adósságtól megvált. Valahol mindenki tudja, hogy a jóvátételben neki magának felelősen részt kell vennie, ha nem teszi, akkor a szennyet önmagában is növeli. A jóvátételre való kötelezettség-tudat mindenkiben jelen van. Viszont a létrontásról való tudatot az emberiség sikeresen elhomályosította, ezért sokan nem értik, hogy mégis mit kell jóvátenni. Csak annyit tudnak, hogy elkövettek valamit, folyamatosan elkövetnek valamit, ami jóvátétel nélkül nem maradhat. Az ember nem ismeri a jóvátétel módját. És ha ismerné is – épp a szennyezett állapot miatt – nem lenne képes érdemben végrehajtani. A megváltás teszi meg az első és meghatározó lépést az ember helyett, a Messiás. A Megváltónak semmi köze a létrontáshoz, de mivel a megrontott létet magára veszi, úgy tesz, mintha neki abban valóban része lett volna. A létrontással járó felelősség teljes súlyát magára veszi, de ez még nem elég, hanem a jóvátételének a pozitív eredményét, a magasabb fokú megtisztult létezést az embernek átengedi, mintha azt az ember szerezte volna meg – írja Hamvas. A megváltás azt jelenti, hogy a Megváltó a jóvátételt az ember helyett elvégzi. Ennek a jelképe a Golgota és a kereszt, avagy az áldozat. Ez az áldozat a szeretet valódi képe, önmagam teljesen odaadása. A megváltás akkor érvényes, ha az ember a megváltást elfogadja, ami attól függ, hogy az ember a hűségével a Megváltóhoz csatlakozik-e vagy sem. Hűség, pastas, fides, az evangélium alapszava, nem a hit.

A bűnnek a korai hagyományokban három különböző formáját látták: testi és értelmi korrupció valamint morális romlás. A mai európai kultúra a héber hagyományt követi, azaz a morális romlásban fedezi fel a bűnt. Az alexandriai gondolkodók azonban a tudatlanság bűnét igyekeztek felszámolni, és ez teszi őket az indiai hagyományhoz hasonlóvá. A bűn az ő felfogásukban az értelmi korrupció, a megzavarodás, az értelmi homály, csökkent éberség, alvajárás, léthazugság. A gnózis az értelmi megtisztulás útja, mely szakrális megismerésből származik és a léthazugságot összetöri. Ez az értelmi megtisztulás átalakítja aztán az egész embert tetteivel együtt.

A Szentlélek átvilágít. Ez az átvilágítás volt Jézus tevékenységének központjában is: „Kinyilvánítom azt, ami kezdettől fogva rejtve van.” Ez az átvilágítás tehát szellemi megismerés is egyben. Erről a szellemi megismerésről beszél a gnosztikus irodalom is. Szerintük a megtisztulás útja, hogy az ember kinyissa

önmagát az univerzális tudás felé, amíg meg nem szűnik a különbség a külső és belső között. Ezt a tudást teljesen értelmetlen a hittel szembeállítani, főleg, ha látjuk, hogy nem is a hit szó az evangéliumok és a zsoltárok kulcsszava, hanem a hűség.
Lényegében tehát a gnoszticizmussal szembeni egyik fő érv (a tudásnak a hit fölé helyezése) teljesen értelmét veszti. Órigenészt kezdik rehabilitálni és csak ritkán sorolják a gnosztikusok közé, de Hamvas szerint ő is gnosztikus volt, hiszen számára is a megszabadulás a megismerés (nem szofista módon, hanem a lényegi, szellemi megismerés). Ez alapján persze akár János evangélistát is a gnosztikusok közé sorolhatnánk: Jn8,32 „... az igazság szabaddá tesz ...".
Hamvas kemény ítéletet mond a korai keresztény papság ellen, akik ahelyett, hogy a gnoszticizmust beolvasztották volna, eretnekségnek nyilvánították. Ez volt az első eset – írja Hamvas – hogy a papság a kereszténység ellen és az Egyház szelleme ellen fordult, mert ezzel meggátolták a megismerés szabad szellemi tevékenységének lehetőségét a kereszténységben. Hamvas is elismeri, hogy a gnoszticizmusnak voltak hibái, és valóban voltak rosszhiszemű gnosztikusok, de kérdés, hogy ez a gnószisz felszámolására elegendő ok volt-e. Hamvas szerint valójában nem a tévtanítások ellen harcolt a papság, hanem az értelem átvilágító tevékenysége ellen. Ezzel az univerzális tájékozódásra való lehetőség megszűnt. A papság a szabad szellem ellen ugyanazt a tevékenységet vette fel, mint a farizeizmus. Elvetette az értelmi megtisztulás útját, és helyébe pusztán a tettek üdvözítő hatását hangsúlyozta. Kizárta a kritikus intellektust, és – mondja Hamvas – ezzel oka lett a kereszténységen belüli bizonytalanságoknak, szekták keletkezésének, eretnekségeknek. 1000 évig volt elnyomva az ész, míg végül az újkori racionalizmusban csonka és torz alakban a felszínre tört, és a klérus hatalmi ambícióit leleplezte. A racionalizmus tehát az elnyomott ész bosszúja. Hamvas hangsúlyozza, hogy a klérust nem szabad az Egyházzal azonosítani, és a klérus hatalmi törekvése nem az Egyház hatalmi törekvése. Ha az lenne, akkor az egész Egyházat el lehetne temetni.
Farizeus az – mondja Hamvas – aki jámbor, tisztátalan szándékból. Ez a farizeus nem kedvelte, ha az ember személyét is számításba veszik, és mérlegre teszik. A klérus ezt a magatartásformát vette át, tehát hogy csak a látható tettek alapján ítéljenek. Ezzel önmagát elrejtette és a nyilvánosság előtt csupán reprezentatív aktusokban mutatkozik. A farizeizmus a léthazugságban élő ember védelmi technikája. A klérus tehát azt

a magatartást követi, ami ellen Jézus küzdött. Ezzel a létrontásról és az átvilágításról szóló tanítást elhomályosították. A gnószisz – állítja Hamvas – átlátott volna ezen a folyamaton, ezért üldözötté és elhallgattatottá vált.
Hamvas Béla a rovarokkal hasonlítja össze az embert: Európában minden törvénytelen hatalom azzal kezdi, hogy a szabad gondolkozást és a szólásszabadságot betiltja, az embert életművének a felépítésétől megfosztja és adott esetre szabott részlettetteket követel, nem egzisztenciális művet, hanem személytelen aktust. A tett minél specializáltabb, az ember annál inkább közeledik a rovarhoz, amelynek életében szűk specializáltságon kívül (abszolút munkamegosztás) életlehetőség nincs. A rovarosodásnak a modern korban kétségtelen jelei vannak. Különösen amióta az ember repülni tud, mint a rovar, de nem szállni, mint a madár – fogalmazza meg Hamvas. Az ember azt, ami van, személyes cselekedetével érthetné meg, gyakorlatilag ettől fosztotta meg az emberiséget a klérus, amikor a hatalomféltése miatt a léthazugságot kiépítette és a gnósziszt kiiktatta, s ezzel az evangélium előtti állapotot hozta vissza, immár nemzetek feletti szinten. Hamvas ezt antikrisztusi mozzanatnak mondja: nincs létrontás, nincs jóvátételi kötelezettség, nincs adósság, nincs megváltás; ismét csak bűn van és büntetés. A hatalom nem tud mit kezdeni az emberek gondolatával, azokat nem ismeri, nem látja, ezért fél tőlük, fél az átvilágító értelemtől, ezért csak tetteket követel, és a tettekben látja a bűnt, és a tettek alapján ítél, és így abban bízik, hogy önmaga is védve van a lelepleződéstől. Félnek attól az igazságtól, hogy a bűn nem a tettekben sőt, nem is a gondolatokban van, hanem a megrontott létben. A bűnös nem az, aki egyszer rosszat követett el, hanem aki folyamatosan a rosszban él, mert észre sem veszi, hogy mit és hogyan él – mondja Hamvas. A többi ebből következik, de a képmutatással egy darabig jól rejthető, bár végleg el nem tüntethető. Egyedül a teljes megfordulással tehető jóvá, és ez a jóvátétel mindenkire kötelező.
Hamvas is állítja, hogy a gnószisz elleni harc egyik eszköze az elhallgatás, másik eszköze az evangéliumok meghamisítása volt, a kellemetlen helyek eltüntetése és a klérust támogató mondatok befércelése. Hamvas szerint a klérus nem tudta volna legyőzni a gnoszticizmust, ha Szent Ágoston nem állt volna a klérus mellé. Úgy gondolja, hogy Ágoston folytonos önvádja csak lírai megszállottság volt, nem az átvilágító értelem

működése. Ugyanakkor Hamvas is elismeri, hogy Ágoston vágyott a tiszta átvilágításra, és éppen ezért nem is érti Ágoston döntését.

Hamvas nem csak Ágostont, de Pál apostolt is kritizálja, mondván, hogy félreértette a kereszténység lényegét, és az evangélium Pál számára nem örömhír, hanem valami, amitől az ember szenvedést várhat.

Hamvas Béla szavaiban egy az egyben felismerhetőek a korai egyház gnosztikusainak véleménye. Nem kell őket teljes egészében sem elvetnünk, sem elfogadnunk, de mindenképpen nyitottan kell megvizsgálnunk a felmerülő kérdéseket, és mindenhonnan ki kell halászni azt, ami jó, és kidobni azt, ami rossz. Ebben van segítőnk, bárhogyan is nevezzük: Szentlélek, az igazság szelleme, gnószisz, átvilágító tudás stb.

Befejezés

Összefoglalásként elmondható, hogy a gnoszticizmus egy nagyon összetett, nehezen megragadható mozgalom, nem pusztán egy keresztény eretnekség. A mai korban is sok olyan közösség van, melyre rá lehetne húzni a gnoszticizmus gyűjtőfogalmát. Ha viszont a gnoszticizmus ma is él, tehát ha 2000 év óta nem sikerült megszabadulni tőle, akkor meg kell vizsgálni ennek okait. Ugyanis itt nem egy kisegyházról vagy szektáról beszélünk, hanem egymáshoz nagyon hasonló nézeteket valló csoportokról, melyek egymástól függetlenül hol itt, hol ott megjelennek, hol az Egyházhoz közelebb, hol távolabb. Szemükre általában a szinkretizmust vetik, holott lényegében nem csinálnak mást, csak az igazságot keresik. (Most ne említsük azokat az embereket, akiket esetleg valóban rosszindulat és negatív erő hajtott a hit megrongálása céljából.) Fontos lenne nyitottabban beszélnünk a kinyilatkoztatás lehetőségeiről, a lélek teremtéséről, és a test jelentőségéről. A merev egyházi tanításból ugyanis például könnyen azt szűrhetjük le magunknak, hogy az anyagi világ az isteni világ mellett egy másik meglevő valóság, szubsztancia, hiszen ha a test feltámad és örökké él, akkor hiába mondom, hogy csak teremtetett, mégis örök érvényt adtam neki, holott ez a kérdés megközelíthető lehetne rahneri módon is, miszerint az isteni végérvényes állapot mindent magában foglal, így a jelen létünket is. Tehát a dogmatika megsértése nélkül kitágíthatnánk a fogalmainkat úgy, hogy az elfogadható válaszokat adjon azoknak is, akik ma racionális tanítást keresnek.

Összességében elmondható, hogy a korai egyház a gnoszticizmus legtöbb tanítása ellen helyesen lépett fel, de van pár olyan pont is, ami azonban megkérdőjelezhető, és újra átgondolandó. Ide so-

rolom a preegzisztencia és a test feltámadásának tanítását, melyeket éppen a gnózis miatt kezdett el az Egyház ilyen – szerintem káros mértékben – hangsúlyozni. Ezekhez a kérdésekhez kapcsolódik a semmiből való teremtés és a hit primátusának tanítása. Ezekről részletesebben nem írtam, mert véleményem szerint ezek a kisebb súlyú kérdések, melyekre a fentiek tisztázása után könnyen megfelelhetünk. Eleve a „*semmi*” szó értelmét kell csak megkaparni, és máris sokféle módon értelmezhetővé válik a tanítás. A hit primátusánál szintén csak azt kell megvizsgálni, hogy mi az a „*hit*” és mi az a „*ráció*”. Meggyőződésem, hogy ha helyesen értelmezzük ezt a két szót, akkor láthatóvá válik, hogy nem lehet őket egymás alá-fölé rendelni, mert a két szó más kategóriába esik. Hamvas Béla nyomán erre láttunk is egy értelmezési lehetőséget. De ha a gnózist rációnak, a pistist pedig hitnek fordítjuk (bár már láttuk, hogy egyik sem helyes fordítás), akkor sem ellentétesek, mert a ráció csupán egy rendszer következetességét biztosítja, a hit pedig megadja az alapját a rendszernek. Még a természettudományok is így működnek. Az alapok mindig a tapasztalatra épülnek, mely a teológia esetében transzcendens. Ez a transzcendens tapasztalat az, amit az élményvallásosság vádja nélkül vissza kell helyezni az Egyházba.

Irodalomjegyzék

[1] Az ókeresztény egyház irodalma I., Vanyó László, Jel Könyvkiadó, Budapest, 2007
[2] A hit alapjai, Karl Rahner, Agapé Kft, Ferences Nyomda és Könyvkiadó, Szeged, 1998
[3] Az egyházi tanítóhivatal megnyilatkozásai, Fila Béla – Jug László, Örökmécs Alapítvány, Kisterenye, 1997
[4] A gnoszticizmus története, Giacomo Filoramo, Kairosz Kiadó, Győr, 2000
[5] Sciencia Sacra, A kereszténység, Hamvas Béla (hangoskönyv, Rátóti Zoltán)
[6] http://lexikon.katolikus.hu/G/gnoszticizmus.html (Megtekintés dátuma: 2016.04.23.)
[7] http://lexikon.katolikus.hu/D/doketizmus.html (Megtekintés dátuma: 2016.04.24.)
[8] http://lexikon.katolikus.hu/D/dogma.html (Megtekintés dátuma: 2016.04.30.)
[9] https://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%93rigen%C3%A9sz_%28exeg%C3%A9ta%29 (Megtekintés dátuma: 2016.04.20.)
[10] http://egyhazatyak.blog.hu/2010/01/23/origenesz_az_utolso_gnosztikus_kereszteny_184_254 (Megtekintés dátuma: 2016.04.20.)
[11] https://denzingerblog.wordpress.com (Megtekintés dátuma: 2016.04.24.)

A cikk írója: Szeibert Márton mechatronikai mérnök, az AQUILA Párt tagja, aki 8 éve végez önkéntes tevékenységet az AQUILA szervezésében. A teológia, filozófia a kedvenc hobbijai közé tartozik. Egyéb írásai az ***AQUILA Magazin***ban olvashatók.

Rizmayer Péter

Platón művészetfelfogása *Állam* című művében

Jelen dolgozat két részből áll. Az első részben bemutatom az *Állam*[1] X. könyvében a művészetekről írt gondolatmenetet, és a „vonal”-, illetve „barlanghasonlat” segítségével értelmezem. A másodikban az őrök nevelésének művészetekre vonatkozó egyes részeit (II. és III. könyvek) próbálom meg értelmezni. Az írás célja az, hogy Platón művészetfelfogása kapcsán elgondolkodjunk a művészet és az igazság kapcsolatáról.

[1] *Platón Összes Művei*, Európa, Budapest, 1984, II. kötet. (Tekintettel arra, hogy idézeteket kizárólag ebből a kiadásból vettem, a továbbiakban csak az oldalszámokat jelölöm.)

Platón az *Állam* X. könyvének elején az olvasható, hogy ami utánzás, azt „semmi esetre sem engedhetjük be államunkba”. A lét három formáját nevezi meg: az isten alkotta ideát (természetbeni forma, létező), ilyen például az asztal ideája. A második forma maga az asztal, amelyet az asztalos készít el, a harmadik forma alkotója pedig az utánzó, pl. a festő, aki lefesti az asztalos által készített asztalt. Fontos különbség, hogy amíg az asztalost a bútor elkészítőjének mondjuk, addig a festőt semmiképpen sem nevezhetjük a bútor elkészítőjének, sokkal inkább utánzónak. Platón az utánzókhoz sorolja a művészeteket (pl. minden költő). Fentiek miatt írja, hogy az utánzó művészet igen távol van az igazságtól, s minden dolognak csak kis részét ragadja meg, s ez a kis rész is egy árnyképé (költők is pl. csak az erény árnyképeit utánozzák). Ily módon a festő sok mindent festhet, s úgy tűnik, hogy mindenhez ért, „a világ bölcsének mutatta magát”[2], azonban valójában nem ért ahhoz, amit utánoz. Platón szerint ez abból is látszik, hogy ha valaki mind a dolog megalkotására, mind az árnykép megalkotására egyaránt képes volna, akkor sokkal inkább az előzőnek szentelné magát. Homéroszra vonatkozóan felteszi a kérdést (tekintettel arra, hogy háborúról, hadvezetésről véleményt nyilvánít), hogy „Vagy például tesz-e valaki említést Homérosz idejéből egy olyan háborúról, amelyben ő volt a vezér, vagy amelyet az ő tanácsai segítségével vívtak meg sikeresen?”[3] De a magánéletben sem volt Homérosz a maga életével a nevelés irányítója, ahogyan pl. azt Püthagorasz tette és akinek későbbi követői püthagoraszi életmódjukkal még ma is hírnévnek örvendenek. Platón arról is ír, hogy amíg egy adott dolog készítője annak használójától kapott információk alapján alkot (ahhoz tartja magát), addig az utánzónak nem lesz használatból szerzett tudása, nem kényszerül arra, hogy a tárgy ismerőjével együtt legyen s elfogadja utasításait. Így „…sem tudása, sem helyes véleménye nem lesz annak a dolognak a szépségről, vagy rosszaságáról, amit utánoz.”[4] Tekintettel arra, hogy semmilyen érdemelegeset sem tud arról, amit utánoz, „az utánzás csak játék, nem pedig komoly dolog”[5]. Platón azt is leírja, hogy ne az uralkodjék bennünk, „ami csak úgy látszik nagyobbnak, kisebbnek, többnek vagy nehezebbnek, hanem az, ami számol, s ami a hosszúságot vagy a súlyt megméri?” Szerinte ez a „látszat” (pl. valami nagyobbnak tűnik, de ha megmérjük, kiderül, hogy nem az) a lélekben lévő zavarra, természetünk „gyengéjére” vezethető vissza. A művészet pedig ezzel, a „gondolkodástól távol eső részünkkel társalog, s annak a

[2] 660.
[3] 662.
[4] 668.
[5] 669.

barátja és kedvese – s hozzá nem is helyes s nem igaz céllal."[6] Platón szerint az a lélekrész, amely bízik a mértékben és számolásban, a lélek legértékesebb része szemben azzal, ami ennek az ellentéte. Vagyis a haszontalan (utánzó művészet) egy másik haszontalannal (a léleknek fent említett részével) lép frigyre, ami „csak haszontalan ivadékot hozhat világra"[7]. Platón ezt követően arról beszél a dialógusban, hogy amikor a becsületes ember elveszti a fiát, akkor bánkódik ugyan, de a fájdalommal szemben mértéket tanúsít. Az emberben belül küzdelem dúl, hiszen egyrészt szenved, ami a fájdalom irányába hajtja, másrészt a józan észre és a törvényre hallgatva küzd ez ellen. A törvény többek között azt mondja, hogy a leghelyesebb magatartás az, ha az ember a sorscsapásokban megőrzi a nyugalmát, s nem zúgolódik, mert attól a helyzete semmivel sem lesz könnyebb, az emberi dolgok úgysem érdemlik meg, hogy nagyon a lelkünkre vegyük őket. „Szókratész" szerint az ilyen esetben nem úgy kell viselkednünk, mint a gyermekek, akik tehetetlenül jajveszékelnek, hanem arra kell szoktatni a lelket, hogy minél előbb a gyógyulás útjára lépjen, s igyekezzen azt, ami beteg és elesett talpra állítani. „Azt a részt viszont, amely mindig a szenvedésre való visszaemlékezés és a siránkozás felé húz bennünket, s amely mindezzel nem tud betelni, vajon nem értelmetlennek, tunyának és a gyávaság szerelmesének kell-e mondanunk?"[8] Platón szerint a méltatlankodó lélekrész sokféle utánzásra nyújt alkalmat, míg az okos és nyugodt kedély (amely mindig hasonló önmagához) nem könnyen utánozható és nem is érthető meg könnyen. Különösen nem fogja megérteni „a színházba összesereglett sokfejű embertömeg; mert ez egy számukra idegenszerű lelkiállapot utánzása volna."[9] Fentiek alapján világos, hogy az utánzó költő amennyiben a tömeg kedvében akar járni, akkor a „méltatlankodó és szeszélyes" kedély felé fordul, mert ez alkalmas az utánzásra. Hasonlít a festővel egyrészt abban, hogy amit alkot, az az igazsághoz képest értéktelen, másrészt abban, hogy léleknek az értéktelenebb részével társalog. Emiatt nem kell befogadni a művészeteket az államba, hiszen a léleknek pont az értéktelen részét táplálja, élesztgeti, és ezzel szép lassan tönkre teszi az értékes, a gondolkodó részt. Olyan ez mintha az államot a gonosz emberek kezére játszaná, a tisztességeseket pedig tönkretenné. „Éppúgy mondhatjuk azt is, hogy az utánzó költő egyénileg minden egyes polgár lelkében rossz alkotmányt honosít meg…"[10] A gondolatmenetet Platón a tragédia és a komédia művészetekkel folytatja, ahol ugyanez tapasztalható,

[6] 672.
[7] Uo.
[8] 677.
[9] Uo.
[10] 678.

hogy műveikben a hősök gyászban „a nagy siránkozás közben hosszú beszédet vágnak ki vagy mikor énekelnek és tépik magukat”[11] miközben gyász esetén pont az ellenkező magatartás, a nyugalom megőrzése a férfias, a követendő. De nemcsak a gyászt, hanem a szerelmi érzéseket, a dühkitöréseket stb. az utánzó költészet növeli és öntözgeti, uralkodóvá teszi rajtunk, miközben éppen hogy „le kellene igáznia, hogy jobb és boldogabbá, nem pedig rosszabbakká és szerencsétlenebbé legyünk.”[12] Platón szerint az államba az egész költészetből csak az istenekhez írt himnuszokat és és az erényes férfiakról szóló dicsőítő költeményeket szabad befogadni. Ugyanakkor azt is hozzáteszi, hogy „ha a gyönyörködtető költészet és az utánzó művészet „valószínűvé tudná tenni, hogy szükség van rá a jól kormányzott államban”[13], akkor befogadnák, hiszen tudják, hogy a „varázsa alatt vagyunk”. Azonban a lelkiismeret nem engedi, hogy a nyilvánvaló igazságot elárulják. Mert végülis egyedül arról van szó, hogy az ember jó vagy rossz legyen.

A fenti gondolatmenettel párhuzamba állítható a VI. könyvben található vonalhasonlat. Ebben a hasonlatban Platón egy vonalat két részre, majd a részeket újra továbbá két részre osztja. Az egyik rész a látható, a másik az ésszel felfogható világot jelképezi. A látható rész egyik darabja jelzi a képeket (árnyékképek stb.), a másik darab, aminek ezek a képek a hasonmásai (élőlényeket, növényzetet, minden kézzel készített dolgokat). Az ésszel felfogható részek egyike a mértan és a vele rokon tudományok (ezek a valóságból vonatkoztatnak el,), a másik részt azonban (az ideák világa) csak az ész képes megragadni az okfejtés erejével.

Fentiek alapján jól látható, hogy Platón „létrendjében” a művészet igencsak alul foglal helyet, és ahelyett, hogy a megismerést szolgálná, sokkal inkább az érzékelhető világot gyarapítja, pont azt, amitől az Isten felé forduló embernek el kellene fordulnia. Úgy tűnik, hogy a művészet sokkal inkább szolgálja a barlangban maradást (Platón híres barlanghasonlata az Állam VII. könyvében olvasható), kiszínezi, gazdagítja a barlanglétet, mintegy újabb és újabb hullámokat vet benne, illúziót kelt, úgyis mondhatnánk, hogy gyarapítja a „máját”[14]. Az utánzás utánzását hozza létre, vagyis még jobban eltávolít a valóságtól, ugyanakkor magától az utánzott dologtól is elszakad. Minél jobban gyarapodik, rétegződik az illúzió, annál több kötődést, tévutat, homályt rejt magában,

[11] 679.
[12] 682.
[13] 683.
[14] https://hu.wikipedia.org/wiki/M%C3%A1j%C3%A1_(ill%C3%BAzi%C3%B3)

ami rabul ejti az embert és nem engedi, hogy felszabaduljon és megismerje az igazságot. (Az, hogy a művészet milyen rombolást képes az ember lelkében véghezvinni, mit jelent az, hogy „minden egyes polgár lelkében rossz alkotmányt honosít meg", arról még a későbbiekben lesz szó.) Az ember minél jobban átadja magát az illúziónak, annál jobban megismeri a részleteit, annál jobban kidolgozza azt. Platón így ír a barlanghasonlatban: „[15]… a gondolkodás erénye azonban, úgy látszik, mindennél inkább valami istenibb lényegből való, amely az erejét sohasem veszti el, de persze aszerint, hogy merre fordul, üdvössé és hasznossá, illetve haszontalanná és károssá lehet. Vagy talán nem figyelted még meg, hogy a gonosznak tartott, de egyébként okos emberek nyomorult lelkecskéje milyen élesen lát, s milyen pontosan fel tudja ismerni azt, amire irányítva van? Mert hiszen a látás nem rossz, csak éppen abban a kényszerhelyzetben van, hogy a gonoszságnak kell szolgálnia, s így minél élesebben lát, annál több aljasságot követ el." A barlanghasonlat alapján a gondolkodás fordulhat a feljebbi világok felé, vagy gondolkodhat a barlang falán látható árnyakról. Azzal, hogy a művészet ezt a „máját" erősíti, gazdagítja, akkor hozzájárul ahhoz, hogy az erre irányuló látást (a gondolkodást) élesítse, vagyis ahhoz, hogy az ember egyre több (cizelláltabb és durvább) aljasságot kövessen el. Mindez nem vonatozik a művészetnek arra a részére, amely a barlangból való kijutást segíti (gondolok itt a Platón által pl. említett istenekhez írt himnuszokra).

Az őrök nevelése (II-III. könyv)

Platón a dialógusának ezt a részét azzal kezdi, hogy nagyon fontos az, hogy a gyermek milyen mesét hallgat, mert az beivódik a lelkében, hiszen ebben a korban még nem képes megítélni, hogy „minek van rejtett értelme, minek nincs, hanem amit ilyen zsenge korban befogad, az rendszerint kitörölhetetlenné és megmásíthatatlanná lesz benne."[16] Azt a példát hozza, hogy semmi olyasmit ne beszéljünk, hogy az istenek viszálykodnak egymással, mert úgy kell nevelni őket –akkor lesznek többek között jó örök – ha az egymás közti viszálykodást a „legrútabb bűnnek" tartják. Ebben mindenképpen látni kell Platón bátorságát, aki az emberi jóság, az emberi lelki felemelkedés érdekében hozzá mert nyúlni, kritizálni a komoly tekintéllyel rendelkező költőket pl. Homéroszt. Platónt a tekintély nem hatotta meg, hanem ezt félretéve, kizárólag az általa képviselt kizárólagos isteni érdek (az emberi lélek felemelkedése) szemszögéből vizsgált és kritizált. Bizonyára ma hosszú vitákat váltana ki az, hogy a műveket kizárólag ebből a

[15] 464.
[16] 133.

szempontból szabad-e megítélni, azonban fel kell tennünk azt a Platón dialógusából következő kérdést, hogy szabad-e (egyáltalán az ember merheti ezt megtenni) más szempontból vizsgálni bármit is. Elgondolkodtató kérdés, hogy ha ma ilyen szempontból górcső alá vennék az iskolában olvasott irodalmi műveket, akkor melyikről tudnánk biztosan állítani, hogy Isten felé irányítja a lelket.

Platón művében az egyik fő kritikai szempont az istenek helyes ábrázolása. „De hogy szerencsétlenek azok, akik bűnhődnek, s hogy az isten mérte rájuk a szerencsétlenséget: az ilyen beszédet nem szabad megengednünk a költőnek. (…) az ellen az állítás ellen azonban, hogy az isten, aki jó, bárkinek is rosszat okozhat, mindenképpen a végsőkig kell harcolnunk.(…) mert ha ilyesmi elhangzana, az nem volna sem istennek tetsző, sem nekünk hasznos dolog, sőt következetes sem."[17] Platón alapelve az, hogy Isten semmilyen rossznak nem az oka, a rossz okát mindenkinek saját magában kell keresnie. Filozófiájában szerepel a lélekvándorlás, vagyis azzal is számolni kell, hogy a rossz, ami az emberben benne van, lehetséges, hogy egy korábbi életében elkövetett tetteinek következménye, attól függetlenül, hogy adott életünkben nem emlékszünk rá. A mindennapi életben legtöbbször azt tapasztalom, hogy az emberek azt gondolják magukról, hogy ők alapvetően jók, „rendesek", és nem értik, hogy miért szenvednek ettől vagy attól. Ilyenkor persze sokszor felmerül kézenfekvő megoldásként, hogy Isten a szenvedés oka, vagy éppen abban a formában, hogy Isten miért engedi meg ezt. Platón számára valószínűleg fontos lehetett, hogy erre rámutasson. Ahogy a fenti idézetben is szerepel ez sem Istennek nem tetszik, sem nekünk nem hasznos. Gondoljunk bele abba, hogy amennyiben a fenti módon gondolkodnánk, és eszerint nevelnénk fel a gyermekeinket, menynyivel tudatosabban élnénk meg az életünket. Ez a gondolkodás valóban lehetővé tenné az Isten felé haladást.

Az ezt követő részben azt bizonyítja be, hogy hazugságot tartalmaznak azok a mesék, amely szerint az istenek mindenféle formát vesznek fel (pl. Héra papnőként alamizsnát gyűjt). Ennek kapcsán beszél Platón az „igaz hazugságról", amelyet isten és ember egyaránt gyűlöl. Erről azt írja Platón, hogy „a maga leglényegesebb részével s a leglényegesebb dolgokban senki sem akar szándékosan hazudni, hanem mindennél inkább irtózunk attól, hogy ezen a ponton hazugság legyen bennünk. (…) Mert azt hiszed, hogy valami nagyon akarok mondani; pedig csak azt mondom, hogy mindenki éppen azt vállalja legkevésbé, hogy a lelkével a való dolgokban hazudjon, s ebben mások félrevezessék, tehát tudatlan maradjon, s hogy a hazugság ezen a ponton legyen meg és

[17] 136-137.

állandósuljon benne; ellenkezőleg: a hazugságot mindenki éppen az ilyen vonatkozásban gyűlöli a legjobban. (…) Márpedig „igaz hazugságnak", amire az imént céloztam, a legtöbb joggal a megtévesztett ember lelkében lévő tudatlanságot nevezhetjük."[18] Ha jól értem, ez a rész a lélek legmélyében lévő tudásáról szól, vagy a lélek legmélyén lévő „isteni lenyomatról". Ez egy olyan rész, ami nem emberi, és úgy működik, mint egy belső iránytű, „Ariadné fonala", amely mentén bármilyen messze is „esik" az ember Istentől, vissza képes találni hozzá. Ha ezt a legbelső részt „átírják", vagy legalábbis az ember lelkébe olyan mélyen hatolnak be, hogy ezt időlegesen „felülírják", akkor egy nagyon mély szakadékba kerül az ember akár életeken át, mert a lelke legmélyén ezt a tévedést fogja igaznak tartani, ez lesz a „igaz hazugság", és ebben fog gyökerezni a gondolkodása, minden tette. (Ugyanez a folyamat olvasható a fent említett X. könyvben is). Ha ezt a műveletet egy társadalom „szenvedi el", akkor ennek még katasztrofálisabb következményei vannak Ha belegondolunk a kommunizmusba, szocializmusba, akkor úgyis szemlélhetjük ezeket, mint ilyen kísérleteket, a forradalmakat meg mint lázadást a „felülírás ellen". Mert –ahogy Platón írja – ezt „nemcsak az istenek, hanem az emberek is gyűlölik"[19]. Ismét utalva a barlanghasonlatra illetve a lélekvándorlásra, ezekből kiolvasható, hogy az embert Istentől több „szint" választja el. Vagyis ha nem is írják felül az emberben lévő isteni lenyomatot, akkor is rendkívül leegyszerűsített tudással rendelkezik, vagy ha úgy tetszik, többszörös fátyol választja el az isteni fénytől. Ahhoz, hogy el tudjon jutni az igazsághoz (valószínűleg ez az emberi létformában lehetetlen), ezeket a fátylakat le kell tépni. Vagyis ha nem is írják felül egy időre az ember lelkében lévő isteni igazságot, akkor is nagyon nehéz feladata van. Azonban térjünk vissza az „igaz hazugságra". Platón írásából számomra mindezek alapján az sejlik fel, hogy nagyon pontosan tisztában van a művészet erejével, annak lélekformáló erejével. Vagyis amikor nem az Istenhez való eljutás segítségeként, eszközeként szempontjából ítéljük meg a műalkotásokat, hanem más pl. kizárólag tetszés vagy ránk való hatás szempontjából, akkor szinte észrevétlenül már be is engedtük és megengedjük, hogy hasson ránk. Egy-egy műalkotás pedig rendkívül mély hatást tud gyakorolni egy-egy emberre vagy egy-egy társadalomra. És egy-egy ilyen műalkotással nagyon zavaros vagy éppen nem isteni tartalmak is beszivároghatnak az emberi lélekbe és nagyon komoly rombolást okozhatnak. Egyszóval egy műalkotás képes arra, hogy segítse az ember útját Istenhez, azonban olyan tartalmak „szállítója" is lehet, amely nagyon komoly rombolást okozhatnak a lélekben. Ezért veszélyes az ún. „művészi szabadság", hiszen ez

[18] 142-143.
[19] 143.

alatt sok minden elfogadottá válhat és szép lassan a művészetből átáramlik a társadalomba és megmérgezi azt. Ugyanebből a szempontból beszél Platón az utánzásról is: „illetve ha már utánoznak valamit, akkor utánozzák már gyermekkoruktól fogva azt, ami hozzájuk illik: a bátor, mértékletes, istenfélő, szabad férfiakat, s minden ilyen erényt; a szabad emberhez nem illő dolgokat ellenben se ne cselekedjék, se ügyesen ne utánozzák, s éppúgy semmi rút dolgot se, nehogy az utánzásnak az legyen az eredménye, hogy maguk is olyanná válnak. Vagy talán nem tapasztaltad még, hogy az utánzás, ha a gyermekkortól kezdve végig vonul az egész életen, lassanként szokássá és természetté válik, akár a testre és a beszédre, akár a gondolkodásra vonatkozik?”[20] Vagyis az utánzást is a jó érdekében korlátozni szükséges, hiszen az utánzás képes az embert átalakítani, és emiatt csak a helyes magatartás utánzásának lehetőségét szabad megtartani. Azokat a művészeket is, akik mindenféle dolgot képeset utánoznak, ki kell rekeszteni az államból és csak azt megtartani, aki egyedül (még ha nem is olyan szórakozató) a becsületes ember beszédét utánozná az előírt formában. Platón ugyanebből a szempontból vizsgálja meg többek között a dallamot és a ritmust (ezekre most nem térek ki részletesen). A zenei nevelés jelentőségéről így ír: „Épp ezért van, kedves Glaukónom, olyan óriási fontossága a zenei nevelésnek, mert a ritmus és a dallam hatolnak be legjobban a lélek belsejébe, azt hatalmas erővel megragadják, s jó rendet hozva magukkal, azt, aki helyes elvek szerint nevelkedik, rendezett lelkű emberré tetszik, aki pedig nem, azt éppen ellenkezővé.”[21]
Összességében lehet írni, hogy Platón művében sok szempontból járja körül mindazt, ami kihat és befolyásolja az emberi életet, és egyedül abból a szempontból vizsgálja meg azokat, hogy elősegítik-e az ember Isten felé történő haladását. Az Államban csak azt engedi be, ami ennek megfelel, minden mást kizár.

Mondhatjuk azt Platónra, hogy túlságosan egyoldalúan közelíti meg a művészeteket, azonban a kérdés az –ahogy arról már fenti is írtam –, hogy van-e olyan szempont, amely képes ezt felülírni. Azt sem felejtsük el, hogy a művészet rendkívül összetett dolog, ez volt már Platón korában is, és ez az összetettség mára csak fokozódott. Az, hogy adott műalkotás segíti-e az ember útját felfelé, igazából csak az képes megítélni, aki már kijutott a fényre (utalva a barlanghasonlatra) és visszajött a barlangba, hogy segítse a többi embert. Rá kell vagy kellene hallgatni. Az ilyen ember azonban nemcsak megítéli a műalkotásokat, hanem a benne lévő fény hatására inspirálja is a művészeket arra, hogy pl. „égi zenét”

[20] 172.
[21] 188.

írjanak. Ha ezt az értékrendszert nem engedjük érvényesülni, akkor az „állampolgárokat” tulajdonképpen magukra hagyjuk. Ebben a magára hagyásban (ami egyfajta szabadságként is értelmezhető) pedig valószínűleg a műalkotások megítélésében nem fogja azt a szempontot érvényesíteni, hogy melyik műalkotás az, amely elősegíti a saját lelkének fejlődését, mert ha akarná, sem fogja tudni megállapítani.

Irodalom

- Platón összes művei, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984
- https://hu.wikipedia.org/wiki/M%C3%A1j%C3%A1_(ill%C3%BAzi%C3%B3)

A cikk írója: Rizmayer Péter, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem magyar-esztétika szakán végzett. 5 évig tanított gimnáziumban, illetve másfél évig szerző- déssel a a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. Jelenleg projektmenedzserként dolgozik. Korábban irodalmi jellegű írásai (2 db) jelentek meg. 15 éve tagja az AQUILA Közösségnek, amelynek kiadványaiban rendszeresen publikál.

Impresszum

Kiadó: AQUILA Párt, 1222 Budapest, Zakariás József u. 3.
Felelős kiadó: Varga Péterné/Pável Márta, az AQP elnöke
Honlap: www.aquilapart.hu
E-mail: varga.marta@aqp.hu
Telefon: +36 20 – 327-47-93
Nemzetközi azonosítószám:
HU ISSN 2064-7700
Bankszámlaszám:
UNI-CREDIT bank
10918001-00000038-58540003
Fő- és felelős szerkesztő:
Varga Péterné/Pável Márta, az AQP elnöke
Főszerkesztő helyettes:
Szeibert Márton AQP média elnöke
Főmunkatársak, szerkesztők/lektorok:
Bainé Varga Katalin, lektor
Horváth Olivér, grafika, egyéb munkák
Kaiser Andrea, lektor
Kertész Lóránt, korrektor
Kis Enikő, lektor
Marton Janka, lektor, korrektor
Marton Krisztián, korrektor
Mészáros Gabriella, lektor, korrektor
Oroszi - Kuzmich Kinga, korrektor
Rizmayer Péter, lektor, korrektor
Rizmayerné Márkus Edit, lektor, korrektor